

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

_____ **UNİVERSİTETİ**

_____ **FAKÜLTƏSİ**

İxtisasın şifri: _____

İxtisaslaşmanın adı: _____

_____ oğlunun

MÖVZU: SƏNAYEDƏ KLASTERLƏŞMƏSİNİN MILLİ İQTİSADİYYATIN RƏQABƏT QABİLİYYƏTLİLİYİNİN YÜKSƏLDİLMƏSİNƏ TƏHSİRLƏRİ”.

Mövzusunda

BURAXILIŞ İŞİ

Kafedra müdiri: _____

Elmi rəhbər: _____

©BAKI 2018

Giriş	3-4
I.SƏNAYEDƏ KLASTERLƏŞMƏ ANLAYIŞI VƏ ONUN FORMALAŞMA XÜSUSİYYƏTLƏRİ.	
1.1.Sənaye klasterlərinə dair nəzəri metodoloji baxışlar.	5-12
1.2.Sənaye klasterlərinin formaları, onların inkişaf mexanizimləri.	13-19
1.3. Milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətli anlayışı , onun ölçülməsi.	20-24
II.SƏNAYEDƏ KLASTERLƏŞMƏSİNİN RƏQABƏT QABİLİYYƏTİNİN YÜKSƏLDİLMƏSİNDƏ ROLU.	
2.1.Sənaye klasterlərinin formalaşmasına dair müasir təcrübə	25-31
2.2. Sənayedə klasterləşmənin milli rəqabət qabiliyyətliliyinin artımına təhsirləri. ...	32-35
2.3.Qlobal , regional bazarlara çıxışda sənaye klasterləşməsinin təhsirlər.	36-38
III.AZƏRBAYCANDA SƏNAYƏDƏ KLASTERLƏŞMƏ PRESPEKTİVLƏRİ , ONUN MILLİ RƏQABƏT QABİLİYYƏTLİLİYİNİN ARTIRILMASINA TƏHSİR İMKANLARI.	
3.1 Azərbaycan sənaye klasterlərinin formalaşması , inkişafisdiqamətləri.	39-41
3.2Azərbaycan iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətliliyinin yüksəldilməsində klasterləşmənin perspektiv imkanları.	42-43
NƏTİCƏ.	44-45
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.	46-47

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Azərbaycan Respublikasında, ümumən müasir bazar iqtisadiyyatı prinsipləri tətbiq olunaraq həyata keçirilən islahatların nəticəsində milli iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrində bazar münasibətləri bərqərar olur, təsərrüfat subyektləri arasında rəqabət genişlənir. İldən-ilə daha da dinamik xarakter alan eyni zamanda proses təsərrüfat subyektlərinin tərkib hissələri olduqları sahələrin, xüsusilə sənaye sahəsində texniki-funksional, iqtisadi, təşkilati, digər xüsusiyyətlərin xarakter olduğu yeni rəqabət şərtlərini təzahür edir. Sahələrin rəqabət qabiliyyətinin artırılması, iqtisadiyyatın ümumi inkişafı, stabil inkişafın əsas istiqamətidir. Xarici ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, müasir dövrdə bazar münasibətlərinə əsaslanan milli iqtisadiyyatın formalaşması onun dünya təsərrüfatı sistemində səmərəli inteqrasiya olunması, hər şeydən öncə ölkə iqtisadiyyatının, xüsusilə də sənaye sahələrinin rəqabətqabiliyyətliliyinin təmin olunmasına bir zəmin yaradan əsas perspektivdir.

Tədqiqatın məqsədi vəzifələri: Dissertasiya işinin məqsədi müasir şəraitdə sənaye sahələrində klasterləşmənin milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin kompleks təhlili əsasında onun yüksəldilməsi yollarını müəyyənləşdirmək, eyni zamanda istiqamətdə elmi cəhətdən əsaslandırılmış nəzəri metodların formalaşmasına dair başqa ölkələrin təcrübələri ilə Respublikamızın eyni zamanda sahədəki inkişafının inkişafistiqamətlərini işləyib hazırlamaqdan ibarətdir.

Dissertasiya işində eyni zamandana nail olmaq üçün dissertasiya işinin fəsillərində eyni zamanda, vəzifələrin yerinə yetirilməsi qarşıya qoyulmuşdur:

Sənaye klasterlərinə dair nəzəri metodoloji baxışlar,

- Sənaye klasterlərinin formaları, onların inkişaf mexanizmləri.
- Milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətli anlayışı anlayışı, onun ölçülməsi.
- Sənaye klasterlərinin formalaşmasına dair müasir təcrübə
- Sənayedə klasterləşmənin milli rəqabət qabiliyyətliliyinin artımına təhsirləri.
- Qlobal, regional bazarlara çıxışda sənaye klasterləşməsinin təhsirlər.
- Azərbaycanda sənaye klasterlərinin formalaşması, inkişafistiqamətləri.

-Azərbaycan iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətliliyinin yüksəldilməsində klasterləşmənin perspektiv imkanları.

Tədqiqat obyektı: Tədqiqat obyektı kimi isə Respublikamızın öndə gedən sənaye sahələri seçilib.

Tədqiqatın predmeti: Tədqiqatın predmetini müasir şəraitdə sənaye sahələrinin rəqabət qabiliyyətliliyinin yüksəldilməsinin əsas istiqamətlərinin elmi cəhətdən öyrənilməsi, onların müasir zəmanədə müsbət tətbiq edilməsi təşkil edir.

Tədqiqatın nəzəri, metodoloji əsası: Tədqiqatın nəzəri, metodoloji əsasını əsasən Azərbaycan Respublikasının eyni zamanda sahədəki Qanunları, Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin uyğun fərman, sərəncamları, əcnəbi iqtisadçı alimlərin eyni zamanda sahəyə həsr etdiyi elmi tədqiqatları, qabaqcıl dünya ölkələrinin eyni zamanda sahədəki illərlə istifadə etdiyi təcrübələri, nəhayət Respublikamızın iqtisadçı alimlərinin eyni zamanda global mövzu ilə əlaqədar nəzəri fikirləri, s. təşkil edir.

Dissertasiyanın quruluşu, həcmi: Dissertasiya giriş, 3 fəsil- hər fəsil bir neçə yarım fəsil, nəticə, son 10 ilin kitablarından toplanmış ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

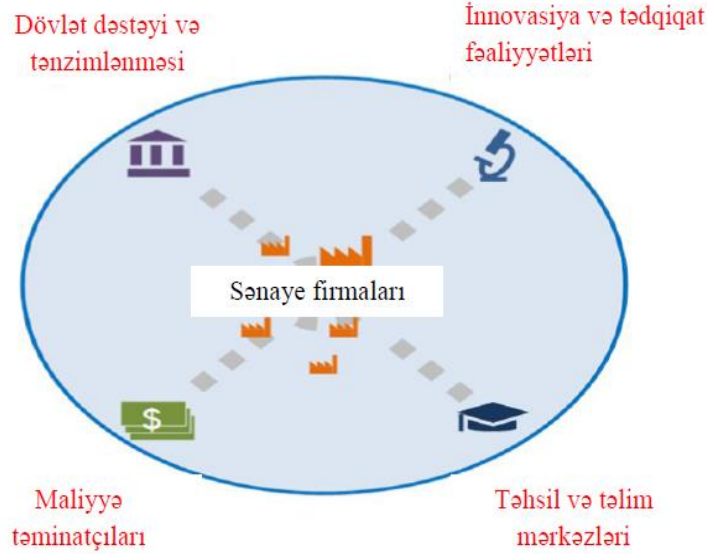
FƏSİL I.SƏNAYEDƏ KLASTERLƏŞMƏ ANLAYIŞI , ONUN FORMALAŞMA XÜSUSİYYƏTLƏRİ.

1.1.Sənaye klasterlərinə dair nəzəri metodoloji əsasları.

Sənaye klasterləri əsas etibarlı ilə XX əsrin 70-cı illərindən sonrakı - sənaye sahələrinin inkişafının elmi-texniki baxımdan sürətləndirilməsi zamanı formalaşmağa başlamışdır.

Sənaye klasterləri həyata keçirdikləri funksiyalara uyğun olaraq bir-birinə yaxın olan qurumlar arasında məhsul , informasiya axımı nəticəsində formalaşır. Sənaye klasterləri anlayışından ilk dəfə M.Poter istifadə etmişdir (1991). Porterə görə istehsalçılar, müştərilər , rəqiblərin müəyyən bir ərazidə qarşılıqlı fəaliyyəti iqtisadi aktivlik , ixtisaslaşmanı artırır. Müəyyən ərazidə olan rəqabət yeni texnologiyaya duyulan ehtiyacı artırır eyni zamanda da öz növbəsində sənaye klasterlərinin formalaşmasına səbəb olur. Sənaye klasterləri ölkənin rəqabətqabiliyyətinin artırılması üçün vacib olan faktorların bir-biriylə qarşılıqlı təsir , əlaqələrinin formalaşması nəticəsində yaranır. Porter həmçinin özünün milli rəqabətqabiliyyəti , onu artırılması ideyalarında sənaye klasterləri anlayışında geniş istifadə etmişdir [Porter, M.E. //“The competitive advantage of nations”. //New York 2001]. O klaster anlayışında coğrafi sərhədlər , rəqabəti əsas faktor kimi götürmüşdür. Sənaye klasterləri rəqabət , qarşılıqlı əlaqələrin inkişafı nəticəsində yeni bir təşkilati forma kimi meydana çıxmışdır. Porter sənaye klasterlərini coğrafi ərazidə qarşılıqlı fəaliyyətdə olan aşağıdakı iştirakçılarının olduğunu göstərir.

- Sənaye firmaları.
- Tədarükçü , xidmət firmaları.
- Dövlət tənzimləyici , nəzarəti qurumları.
- Universitetlər , Elmi-tədqiqat mərkəzləri, peşə təlim məktəbləri.
- Düşüncə , ideya inkişaf mərkəzləri.
- Maliyyə , ticarət qurumları.

Şəkil 1. Sənaye klasterləri

(Strengthening Clusters and Competitiveness in Europe (2012).)

Bir regionda oxşar məhsullar istehsal edən təşkilatlardan biri öz istehsal həcmi ötürüb keçən bir sifariş aldığı təqdirdə, qonşu təşkilatlardan biri, ya bir neçəsi ilə danışıqlar apararaq alınan sifarişin birlikdə ödənilməsini təklif edə bilər.

Məsələn, bir regionda 5 iplik, 15 parça istehsalı, 25 trikotaj sexinin mövcud olduğunu fərz edək. Eyni zamanda sexlərin 80%-nin üzv olduqları bir parça istehsalçıları dərnəyi təsis edilir. Regionda yerləşən universitet isə tekstil mühəndisliyi təhsili verir [9,səh.15].

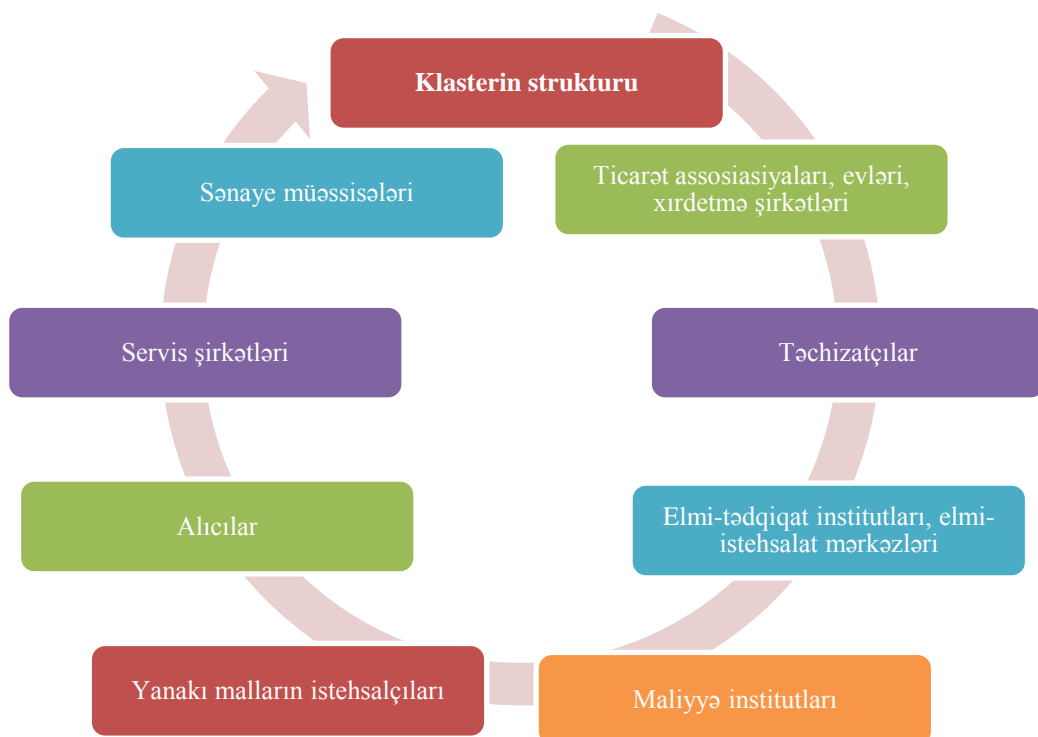
Dünya ölkələrinin iqtisadi inkişaf proseslərinin təhlili göstərir ki, yüksək iqtisadi inkişafa, rəqabətqabiliyyətli milli iqtisadiyyat sektorlarına, çoxlu sayda ixracçı məhsul istehsal edən təşkilatlar şəbəkəsinə, davamlı iş yerlərinə malik olmaq üçün sənayenin kompleks inkişafı mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Ümumiyyətlə, hazırda dünya iqtisadiyyatının ön cərgələrində gedən inkişaf etmiş ölkələrin hamısının eyni zamanda səviyyəyə çatmasında sənayenin rolu əzədiməz olmuşdur. Məsələn, II Dünya müharibəsindən sonra Qərbi Avropanın yenidən qurulması, inkişaf etdirilməsi üçün ABŞ, Kanadanın yaxından iştirakı ilə hazırlanan "Marşall" planının reallaşdırılması nəticəsində XX əsrin 70-cı illərindən başlayaraq həmin ölkələrin milli

iqtisadiyyatları dirçəlmiş, o dövr üçün kifayət qədər yüksək texnologiyalar əsasında sənaye sahələri yaradılmışdır. Eyni zamanda proseslərin nəticəsidir ki, iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrin payı dünya üzrə ÜDM-in xüsusi çəkisində 54, dünya ixracında isə 70 faizdən çoxdur. İqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ABŞ, Kanada, Almaniya, Böyük Britaniya, İtaliya, Fransa , Yaponiya birlikdə eyni zamanda gün dünya ÜDM-ində 47, dünya ixracında isə 51 %paya malikdir.

Digər əlamətlərindən asılı olaraq klasterlərin çoxlu sayda təsnifatı mövcuddur. Mən öz işimdə onların, mənim fikrimcə, daha əhəmiyyətli , əsaslı olan ikisinin üzərində dayanacağam

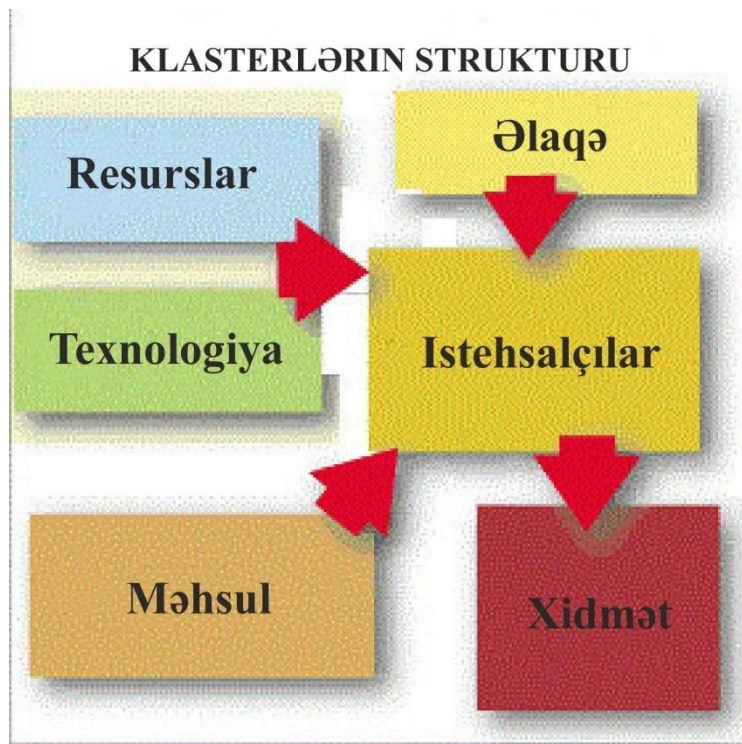
Nəzərdən keçirilən təsnifatlardan birincisi məkan , funksional oxlar üzrə formalaşdırılmış klasterlərin iki əsas kateqoriyasının fərqləndirilməsidir: funksional-əlaqəli sistemlər, hansılar ki, ciddi şəkildə müəyyən edilmiş regionlarla daha az məhdudlaşdırılmışdır, adətən sənaye klasterlərinə aid edilir, eyni zamanda zaman oxşar, əlaqəli firma sahələrin məkan qruplaşmaları isə regional klasterlərə aid olunur.

Klasterlərin strukturu.

Sənaye klasteri bir sektorun daxilindəki rəqabətə diqqətini cəmləmişdir. O, bütün mümkün olan fəaliyyətdəki şəxslər, resurslar inkişaf növlərindən ibarətdir ki, onlar da inkişaf, digər növlərdən olan malların, xidmətlərin istehsalı satışı üçün birləşmişdirlər. Sənaye klasteri, bir qayda olaraq, məkanca hər hansı bir urbanizasiya sahəsinə bağlı deyil. Regional klasterin əksinə olaraq o, daha geniş sərhədləri əhatə edir, bütöv region , ya ölkəni əhatə etməsi mümkündür.

Klasterlərin müasir strukturu

Regional klaster – oxşar, əlaqəli iqtisadi fəaliyyətin məkan aqlomerasiyasıdır ki, o, yerli mühitin əsasını formalaşdırır, biliklərin yayılmasına dəstək verir , digərtədris , uyğunlaşma formalarını stimullaşdırır. Adətən belə klasterlər kiçik , orta təşkilatlardan ibarət olur , onların uğurlarının mərkəzi elementi sosial kapitalın gücü , coğrafi yaxınlıqda cəmləmişdir. Onların digər xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, şirkətlər sənaye klasterlərində olduğundan daha az qarşılıqlı əlaqəli olurlar.

-“Marşall” klasterləri – elə klasterlərdir ki, onlarda kiçik şirkətlər eyni sahə üzrə ümumi resurslardan birgə istifadə etmə sayəsində (bir-birinə yaxın yerləşmələri

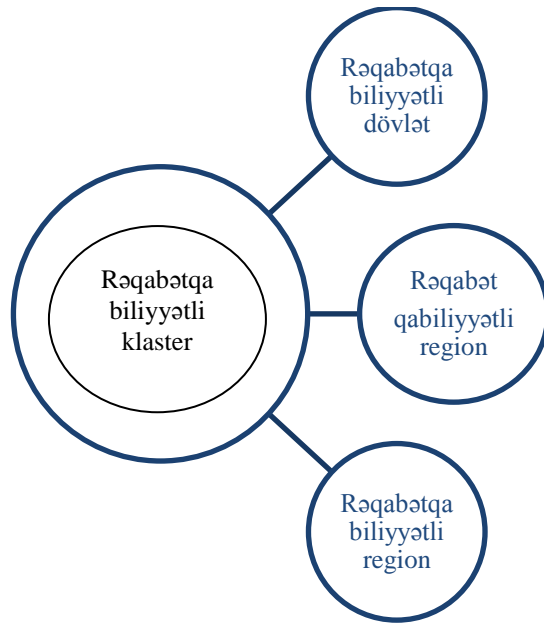
səbəbindən) miqyasdan asılı olan iqtisadiyyatdan istifadə edirlər. Eyni zamanda, misal olaraq, İtaliyanın ayaqqabı sənayesi, Türkiyənin, Hindistanın toxuculuq istehsalı üçün tipikdir. Hazırda Gürcüstanda oxşar kənd təsərrüfatı-ərzaq klasterinin formalaşdırılması üzrə proqram realizə edilir.

-“Çarx topu millər” ya “radial” klasterlər. Belə klasterlər avtomobillərin yığılmasının, elektron sənaye sahəsinin iri təşkilatları tərəfindən yaradılır (misal üçün, Detroytda, ya Şimali İtaliyada) Belə klasterlərin açar xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, iri şirkət (bir ya bir neçə) regional iqtisadiyyat üçün “mərkəz”, “sahibkarlığın kökü” rolunu yerinə yetirirlər. Eyni zamanda zaman “mərkəz” , digər klaster komponentləri arasında qarşılıqlı münasibətlər istər sərt, istərsə də zəif ola bilər. Əlaqələr adətən “mərkəzin” ifadəli dominantlığı ilə ierarxiya özünəməxsusluğu daşıyır. Belə klasterlərin mövcud olmasının əsas mexanizmi subkontraksiya outsorsinqin tətbiq edilməsidir.

- “Peyk” klasteri malların, xidmətlərin , işlərin klasterə mübasibətdə xaricdə yerləşən müəssisəyə çatdırılması istiqamətində inkişafgöstərən şirkətlər məcmusunu əks etdirir. Belə növdən olan klasterlər tez-tez regiona xarici investisiyaların (dəstləyici istehsalının yerdəyişməsinin) uğurlu cəlbəmə siyasəti nəticəsində yaranır. Həmin klasterlərdə olan şirkətlər texnoloji zəncirdə olan digər istehsalçılardan, eləcə də regiondakı rəqiblərindən nüsbətən müstəqil olurlar. Eyni zamanda “peyklər” arasında rəqabət məhduddur, həmçinin də ona görə ki, onlar əksər hallarda digərməhsul növləri istehsal edirlər.

-“Dövlətə bağlı” klaster – elə klasterdir ki, eyni zamandarda regiondakı iqtisadi fəallıq, misal üçün, hərbi bazaya, müdafiə sənayesi zavoduna, universitetə , dövlət (müdafiə) sifarişi ilə əlaqəli olan dövlət idarəetmə orqanı kimi dövlət müəssisəsinə bağlanmışdır.

Sənaye klasterlərinin rəqabət qabiliyyətliliyi

Sənaye klasterlərinin formalaşdırılması inkişaf etdirilməsi ilk sırada ölkədə sənaye sahələrinin fəaliyyətinin gücləndirilməsi, eyni zamanda sahələrdə yeni iş yerlərinin açılması, digərsektorunda sənaye istehsalının genişləndirilməsi, eyni zamandanlarla bağlı əlaqəli xidmət sahələrinin inkişafına stimül verilməsi, ümumilikdə sənaye sahələrində kiçik orta sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətini dəstəkləməklə onların inkişafının sürətləndirilməsi, sənayenin infrastruktur bazasının modernləşdirilməsi, ölkə üzrə bütövlükdə, o cümlədən regionların sosial-iqtisadi inkişafı kontekstində kifayət qədər ciddi önəm verilir.

Müəssisələr aşağıda göstərilənlər sayəsində klasterə məxsus olmaqdan qazanc əld edir:

- xammal, komponentlər və dəstləyicilərin təchizatı sisteminin səmərəliyinin yüksəldilməsi, subkontraksiyaların daha uğurlu tətbiqi;
- ixtisaslaşdırılmış servisin əlçatan və keyfiyyətli olması;
- müxtəlif növ maliyyə resurslarına çıxış (misal üçün. İnformasiya texnologiyaları klasterində yeni texnoloji şirkətlər üçün risq maliyyələşdirmə mənbələri);
- ETTKİ aparılması üçün imkanların əlçatan və keyfiyyətli olması;
- ixtisaslaşdırılmış və məhsuldar insan resurslarının əlçatanlığı;

bazar və texnoloji məlumatların, bilik və təcrübənin ötürülməsi üçün rəsmi və qeyri-rəsmi münasibətlər şəbəkəsinin qurulması;
kollektiv qazanc və təhlükələrin müəyyən edilməsi, klasterin inkişafı üçün ümumi baxış və məhsuldar strategiyanın formalaşdırılması;
biznes-dövlət qarşılıqlı münasibətlər sisteminin yaradılması.

Tipik klaster orta və kiçik ölçülü şirkətlərdən ibarətdir ki, onlardan heç biri klasterə daxil olan digər şirkətlə rəqabətdən əhəmiyyətli qazanclar əldə etmir (oligopolistik bazarlarda bir neçə şirkətlər qrupuna əks olaraq). Eyni zamanda klaster kompaniyaları ixtisaslaşdırılmış resurslardan istifadə olunması ilə əlaqədar olan yığcam yerləşmədən qazanc əldə edirlər (həmin ərazidə göstərilən biznesin həyata keçirilməsi üçün zəruri olan ixtisaslı heyətin və spesifik infrastrukturun mövcudluğu). Klasterlərin uğurlu inkişafı adətən dünya bazarına istiqamətlənmiş kütləvi istehsalın mövcud olmasını nəzərdə tutur. Bu mənada klasterlərin inkişafı ərazilərin daha geniş iqtisadi məkana inteqrasiya olmasını tələb edir [4, səh.140]. Nadir hallar istisna olmaqla klasterin yaranması kortəbii, müəyyən amillərin təsiri altında baş verir ki, onların sırasında təməl prinsip kimi sahibkar təşəbbüskarlığı ola bilər. Klasterlərin formalaşdırılması üçün əsas bir çox təsərrüfat subyektinin aşağıda göstərilən kimi bir və ya bir neçə birləşdirici amillər əsasında birgə istifadə edilməsinin mümkünlüyü və/və ya zərurətidir: baza texnologiyası, məhsulun tanıtılması üçün marketing kanalları, kadrların hazırlanması sistemi, vahid məhsul istiqamətinə aid olan nou-hou-nun həyata keçirilməsi sistemi. Klasterin nəzərəçarpan daxili dinamikanı əldə edə bilməsi üçün o, çoxsaylı iştirakçıların cəlb edilməsi və müəyyən bir böhran kütləsinin əldə edilməsinə tələbat duyur. Böhran kütləsinin mövcudluğu kiçik ölçülü çevik firmalar və resursların iri təchizatçıları arasında daima yenilən münasibətləri formalaşdırmağa və uzun müddətə qoruyub saxlamağa imkan verir. Kritik kütlələr bu biferlər kimi fəaliyyət göstərə və qalan şirkətlərin kritik sərhədi aşılıncaya qədər bu şirkətləri açar kimi təsnif etsələr belə, şirkətin itkiləri də daxil olmaqla xarici təsirlərə və ya digər təzyiqlərə təsir göstərə bilər. Kritik bir kütlənin olmaması, əksinə, qrupun xüsusi resursların və bacarıqların itkisinə həssas olmasını təmin edə bilər. Hər hansı

bir qrup bir sıra mərhələlərdən keçir. Onlar eyni ola bilməz və onların inkişaf tempi dəyişə bilər. Lakin, klasterlərin inkişaf etdirdiyi yolun daxili bir mantıęı mövcuddur ki, bu da bəzi xarakterik modelləri ayırmaęa imkan verir.

1.2.Sənaye klasterlərinin formaları, onların inkişaf mexanizmləri

Dünya təcrübəsindən də görüldüyü kimi, sənayenin inkişafı üçün başlıca şərt makroiqtisadi sabitliyin qorunub saxlanması, əlverişli biznes və investisiya mühitinin yaradılmasıdır. Müşahidələr göstərir ki, daxili bazarın həcmindən asılı olmayaraq sənayenin inkişafı idxalı əvəzləmə yanaşmasından ixracat istiqamətli istehsalat modelinin formalaşdırılmasını tələb edir. Bunun səbəblərindən biri ondan ibarətdir ki, kiçik iqtisadiyyatlarda daxili bazara hesablanmış istehsalat həcmi maya dəyəri xərclərini azaltmağa imkan vermir, digər səbəb isə - uzun müddətli dövr ərzində daxili tələbatın artımının yüksək templərini təmin etmək mümkün deyil. Ölkənin daxili tələbatları və yüksək artım potensialına malik ixracat imkanları gələcək illərdə istehsalat sənayesinin strukturunun trəkmilləşdirilməsində xüsusi rol oynayacaqdır. Ənənəvi istehsal sahələri ilə yanaşı sənayenin diversifikasiyası qeyri-ənənəvi, yeni istehsalat sahələrinin yaradılmasını tələb edir.

Hətta o halda ki, dəqiq forma və istiqamət müəyyən hallardan asılı olacaq, klaster həyat siklinin aşağıda göstərilən mərhələlərindən keçir:

1. *Aqlomerasiya*. Regionda müəyyən sayda şirkətlər və digər fəaliyyət göstərən şəxslər mövcuddur.

2. *Yaranan klaster*. Aqlomerasiyanın bəzi iştirakçıları əsas fəaliyyət ətrafında kooperasiyalaşmağa və öz şəbəkələri vasitəsi ilə ümumi imkanları realizə etməyə başlayır.

3. *Inkişaf edən klaster*. Belə ki, yeni iştirakçılar eyni və ya regiondakı əlaqəli fəaliyyətlə bağlı olaraq yaranır və ya cəlb edirlər, yeni əlaqələr həmin yeni şəxslərin hamısı arasında yaranır. Əməkdaşlığın dəstəklənməsinin rəsmi və qeyri-rəsmi institutları yaradıla bilər. Əksər hallarda ümumi məzmunu region və fəaliyyətlə əlaqədar olan veb-saytlar yaranır.

4. *Yetkin klaster*. Yetkin klaster artıq iştirakçı şəxslərin müəyyən kritik kütləsinə yetişmiş olan klasterdir. O həmçinin öz hüdudlarından kənar, digər klasterlər,

fəaliyyət istiqamətləri, regionlarla da əlaqələr qurmuşdur. Meydana çıxması vasitəsi ilə yeni firmaların, ayrılma yolu ilə birgə müəssisələrin yaranmasının daxili dinamikası mövcuddur.

5. *Transformasiya*. Zaman keçdikcə bazarlar, texnologiyalar və proseslər, eləcə də klasterlər dəyişir. Klaster üçün ayaqda qalmaq, həyat qabiliyyətli olmaq, durğunluq və parçalanmadan uzaq qaça bilmək üçün innovasiyalar istehsal etmək və dəyişikliklərə uyğunlaşmaq zəruridir. O, bir və ya bir neçə yeni klasterə çevrilmə formasını seçə bilər ki, hansı ki, onlar digər fəaliyyətin ətrafında cəmləşirlər və ya məhsulların və xidmətlərin təqdim edilməsini sadəcə yolu dəyişirlər. Klaster vahid hüquqi şəxs qismində rəsmiləşdirilmir və vahid təsərrüfat subyekti hesab olunmur. Klasterin inkişafının strateji planlaşdırılması müəyyən ssenariyə müvafiq olaraq həyata keçirilir (klasterin inkişafında hakimiyyət orqanlarının fəal iştirakı halına aiddir). Kifayət qədər tez-tez birgə layihələrin həyata keçirilməsi üçün müvəqqəti birləşmiş təsərrüfat subyektləri qruplarının təsərrüfat fəaliyyətini birgə planlaşdırmasına rast gəlmək olar.

Həmçinin “klaster” və “sənaye parkı”, “texnika parkı”, “sənaye rayonu” və digər əsasən struktur əlamətlərini əks etdirən anlayışlar arasındakı əhəmiyyətli fərqi qeyd etmək zəruridir. “Klaster” anlayışı struktur əlamətlərindən başqa, ilk növbədə, funksional əlamətləri – qarşılıqlı münasibətlərin qüvvədə olan sistemini əks etdirir: kooperasiya əlaqələrini, transaksiyaları, rəqabət münasibətlərini, informasiya mübadiləsini və s. Sənaye parkı və ya texnopark klasterin “növəsi” ola bilər, sənaye rayonunun ərazisində klasterlər, proto və subklasterlər formalaşa bilər. Sənaye rayonu əhəmiyyətli dərəcədə klasterin coğrafi sərhədlərini müəyyən edə bilər [1, səh.26].

İlk növbədə, yerli xammal əsasında ağır sənayenin rəqabətə davam gətirə biləcək məhsullarının istehsalını genişləndirmək lazımdır. Son dövrlər ölkədə yerli xammalın hesabına daxili tələbatları ödəmək iqtidarında olacaq həcmərdə sement istehsalı gücləri yaradılmışdır. Dövlət proqramı ilə əhatə edilən dövr ərzində müasir tələblərə uyğun olan metallurgiya, neft-qaz emalı, neft-kimya və kimya sahələrində yeni istehsal güclərini yaratmaq lazımdır.

Xüsusi halda, metallurgiya və neft-kimya sahələrində baza məhsulunun istehsalı son məhsulu istehsal edən çoxsaylı müəssisələrin yaradılmasına təkan verəcək. Bununla yanaşı, metallurgiyanın inkişafı gəmiqayırma sahəsinin yeni yaradılmış xammalla təchizatını yaxşılaşdıracaq, onun rəqabətə davamlılığını yüksəldəcək, maşınqayırmanın inkişafı üçün sağlam zəmin yaradacaq. Dövlət proqramının reallaşdırması dövründə maşınqayırmanın inkişafı, xüsusi halda neft maşınqayırması, diqqət mərkəzində olmalıdır, tədbir görmək lazımdır, daxili ehtiyacların təmin olunmasında malların və avadanlığın bu sahəsində istehsal edilənlərin payının artımlarına yönəldilmiş olsun.

Ehtiyac olduğu halda sənaye üçün baza məhsulunu istehsal edən ağır sənayenin müəssisələrinin yaradılmaları dövlətin aktiv iştirakı ilə təmin edilmiş olmalıdır, baza məhsulundan yarımfabrikatların və son məhsulun istehsalı özəl sektor tərəfindən həyata keçirilməlidir.

Rəqabət qabiliyyətlilik mövzusu bu gün cəmiyyətin ən müxtəlif təbəqələrində müzakirə edilir. Məhz rəqabət münasibətləri müəssisələri və bütöv korporasiyaları inkişaf etməyə təkmilləşməyə məcbur edir.

Öz növbəsində sənaye klasteri də sektor daxilində rəqabətin yüksəlməsinə istiqamətlənmişdir, ərazicə bağlı deyil və bir biri ilə texnoloji zəncir üzrə bağlı olan və ya ümumi bazar resurslarına və yaxud istehlakçılara istiqamətlənmiş müəssisələr qrupunu, elmi-istehsalat və maliyyə şirkətlərini təmsil edir.

Klasterin əsasını yekun məhsulu istehsal edən şirkətlər şəklində klasterəmələgətirmə nüvəsi təşkil edir. Təməl müəssisələrdən əlavə klaster iştirakçıları həm də ixtisaslaşmış resursların, xidmətlərin, avadanlıqların istehsalçıları və təchizatçıları, yanakı iqtisadi fəaliyyət növləri müəssisələri, mühəndislik və konsaltinq firmaları, elmi-tədqiqat təşkilatları və təhsil müəssisələri, kredit və sığorta təşkilatları, maliyyə institutları olurlar.

Klaster daxilində bütün iştirakçıların qarşılıqlı fəaliyyəti klaster üçün müəyyən, təyinatlı məhsulun buraxılışına yönəlmişdir, xarici mühitlə qarşılıqlı fəaliyyət isə vahid logistika sistemi vasitəsi ilə həyata keçirilir [7].

Cədvəl 1. Klasterin inkişafına təsir göstərən amillər

Klasterin inkişafına dəstək verən amillər	Klasterin inkişafına mane olan amillər
Təchizatçıların regionun ərazisində konsentrasiya olması	Təchizatçıların aşağı keyfiyyətli və təchizatlar sisteminin aşağı səmərəlikdə olması
Yüksək ixtisaslı mühəndis və elmi heyətin və onların hazırlanması üçün bazanın mövcudluğu	Təhsil və elmi-tədqiqat proqramlarının sənayenin tələbatlarına qeyri-adekvat olması
ETTKİ-nin həyata keçirilməsi üçün elmi-texniki və sınaq bazasının mövcudluğu	Ali və orta peşə müəssisələri, ETİ və sənaye arasında əlaqələrin zəifliyi
Ali peşə təhsili sisteminin inkişaf etməsi və keyfiyyəti (sənaye sahəsi spesifikasiyası)	Kiçik və orta biznesin yaranması və inkişafı üçün zəif keyfiyyətli biznes iqlimi (inzibati maneələr, maliyyə resursları və s.)
İstehsal kooperasiyası əməlləri	Sənaye sahəsi və peşə assosiasiyalarının zəif səmərəliyi
Klasterin formalaşması məsələsində hakimiyyətin fəal mövqeyi	Klasterin formalaşması məsələsində hakimiyyətin zəif mövqeyi

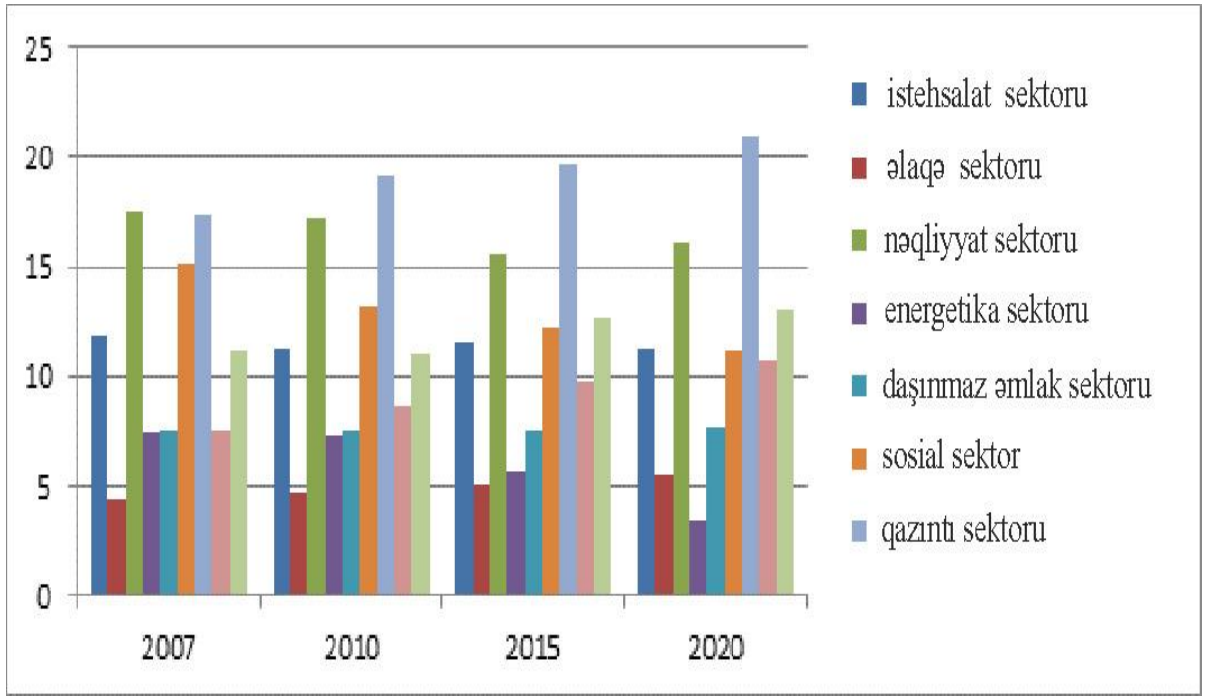
Klaster strukturunun 3 növdən olan iştirakçılarını fərqləndirmək olar:

1. Rolu klasterin fəaliyyətinə nəzarət, onu tənzimləmə və əlaqələndirmə olan iştirakçılar (federal və regional hakimiyyət orqanları, müşahidə və koordinasiya şurası);
2. Klaster strukturunda həlledici əhəmiyyətə malik olan iştirakçılar – klasterin profil məhsulunu istehsal edən müəssisələr;
3. İstehsal prosesində, kadrların hazırlanması prosesində və s. iştirak etməyən, lakin istehsalat prosesində mühüm rol oynayan xidmət müəssisələri (maddi təminat) [1].

Bu halda xüsusi diqqət klaster iştirakçıları arasında səmərəli qarşılıqlı fəaliyyət mexanizmlərinin qurulmasına yönəldilməlidir.

Tədqiqatçıların fikrincə, kiçik sahibkarlığın inkişafı Azərbaycanın dünya bazarlarında rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsinin əsas şərtlərindən biri olaraq qalır. Özü də bu həm bütövlükdə ölkəyə, həm onun ayrı-ayrı regionlarına aiddir. Lakin hələ ki, dövlətin bu istiqamətdə sərf etdiyi bütün səylər hər hansı bir əhəmiyyətli nəticələrə gətirib çıxarmamışdır. Və bu kiçik biznesin aşkar rəqabət üstünlüklərinin olmasına baxmayaraq baş verir.

Misal üçün, sahibkarlıq fəaliyyətinin bu növünün əhəmiyyətli keyfiyyətlərindən biri – biznesin hərəkətliliyidir. İndustriya nəhəngləri bu açıq bazarda tələb edilən sürətlə uyğunlaşma qabiliyyətinə malik deyil. Xırda müəssisələrə isə tələbat, konyuktura, texnologiyalar kimi istənilən dəyişikliliyə reaksiya vermək daha asandır.

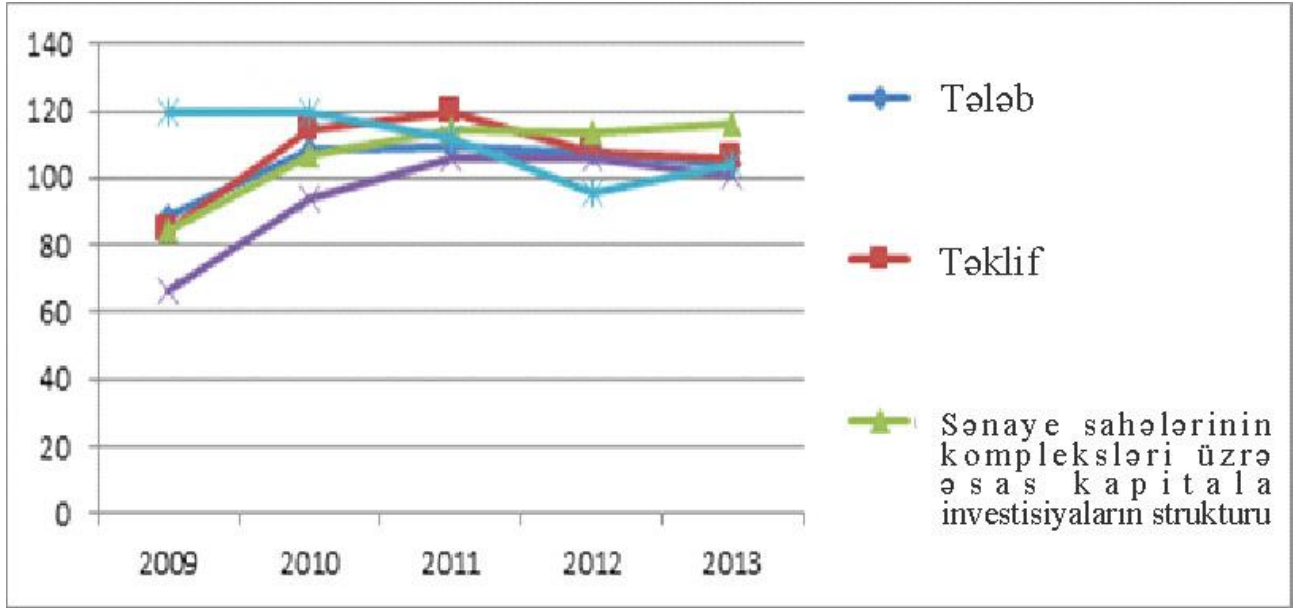

Şək. Sənaye sahələrinin kompleksləri üzrə əsas kapitala investisiyaların strukturu

Eyni zamanda potensial klasterin konstruktiv inkişafı ərazinin iqtisadiyyatının səmərəliyinin yüksəldilməsində maraqlı olan hakimiyyət orqanlarının fəal müdaxiləsini tələb edir. Bəzi hallarda klasterin səmərəli inkişafı cüzi səyləri (trigger – effect), digər hallarda isə - miqyaslı layihələrin həyata keçirilməsini tələb edir. Şirkətlərin klasterlərini dəstəkləməyə yönəlmiş iqtisadi siyasət ayrı-ayrı strukturəmələgətirən müəssisələrin dəstəklənməsinə yönləndirilmiş siyasətdən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. Dövlət yardımı və dövlət dəstəyinin selektiv metodları yerini klasterlərin infrastrukturlarının inkişaf etdirilməsi üzrə ümumi tədbirlərə buraxır. Klasterlər üçün məhz infrastrukturun – o cümlədən, göstərilən sənaye sahəsi istiqamətində işüzar əməkdaşlıq kanallarının tələbatına uyğunlaşdırılmış, xüsusi olaraq tədris edilmiş heyətin və s.- mövcudluğu rəqabət qabiliyyətliliyin həlledici amilidir.

Sənaye klasteri dedikdə adətən vahid maddi, maliyyə və informasiya axınları ilə birləşmiş, öz aralarında bilavasitə mülkiyyət münasibətləri olmayan şirkətlər (təşkilatlar) məcmusu başa düşülür, başqa sözlə desək, bu elə kompleks strukturlardır

ki, burada bir istehsalatın hazır məhsulu və ya tullantısı digəri üçün yarımfabrikat və ya xammaldır.

Klasterin fərqləndirilməsi üçün üç xasiyyətnamə mühümdür:

- coğrafi lokallaşmanın mövcudluğu;
- istehsal edilən məhsulun (resursların, texnologiyanın) ümumiliyi;
- klaster daxilində şirkətlər arasında sıx qarşılıqlı əlaqələr.

Sənaye klasterinin olduqca mühüm xüsusiyyəti iştirak edən şirkətləri arasındakı rəqabət və kooperasiyanın uyğun gəlməsidir. Klasterdəki şirkətlər arasında sıx kooperasiya əlaqələri müsbət sinergetika effektlərinə gətirib çıxarır, buna görə də klasterdəki bir şirkətin uğuru klasterin bütövlükdə uğurundan ayrılmazdır.

Sənaye klasterləri müxtəlif yollarla yarana bilər, onların yaranması üçün hər hansı bir universal model mövcud deyil. Təcrübə göstərir ki, aşağıda sadalanan amillər klasterlərin meydana gəlməsi üçün təkan ola bilər: rahat coğrafi yerləşmə, təbii resursların zənginliyi, elmi bazanın, peşəkar kadrların, inkişaf etmiş infrastrukturun, eləcə də uğurlu şirkətin fəaliyyətinin təsiri.

1.3. Milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyəti analizi , onun ölçülməsi.

Rəqabət bazar münasibətlərinin mahiyyətini ifadə edən əsas anlayışdır. İqtisadi ədəbiyyatda “rəqabət” anlayışına üç yanaşma mövcuddur. Birincisi rəqabətə yarış kimi baxılır. Eyni zamanda hal yerli qanunvericilik aktlarında öz əksini tapmışdır. İkincisi, rəqabətə tələb, təklifin bazar tarazlığını təmin edən bazar mexanizminin elementi kimi baxılır. İnsan cəmiyyətinin bütün inkişaf mərhələlərində iqtisadi inkişaf üçün eyni şərait olmamışdır. Lakin bir sıra iqtisadi məsələlər ümumi olmuşdur. Eyni zamandara iqtisadiyyatın təşkili, kimin üçün nə istehsal etməli, nə qədər istehsal etməli kimi məsələlər daxildir. Necə istehsal etmək sualına görə isə dövrlər bir-birindən əsaslı surətdə **fərqlənmişdir.**

Yüksək texnoloji istehsalat böyük həcmdə tədqiqat və inkişaf fəaliyyətinin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur, buna görə də bu sahədə prioritetləri cəmi bir neçə sahə ilə məhdudlaşdırmaq daha məqsədəuyğun olardı.

Sənaye siyasətinin əsas məqsədlərindən biri sənayenin rəqabət qabiliyyətli olmasının səviyyəsini yüksəldən tədbirlərin həyata keçirilməsindədir. Sahə üzrə tədqiq

atlar nəticəsində müxtəlif sahələrin xüsusiyyətlərinə müvafiq olaraq yuxarıda qeyd edilən tədbirlər əlavə tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə dəstəklənməlidir. Sənayenin rəqabət qabiliyyətliliyinin artırılması məqsədi ilə enerji tariflərinin tənzimlənməsində çeviklik yüksəldilməli, çevik tarif siyasəti əlverişli vergi və gömrük rejimləri və çevik məzənnə siyasəti ilə müşayiət edilməlidir. Bununla yanaşı, sənayeyə investisiyaların cəlb edilməsi üçün imkanlar genişləndirilməli, sənayeyə yönləndirilən dövlətin güzəştli kreditlərindən və lizinq imkanlarından istifadə yüksəldilməli, qeyri-neft sahəsinə investisiyalar qoyulmasının stimullaşdırılması mexanizmləri yaradılmalıdır. Sənaye müəssisələrinin yaradılmasına xərclərin ixtisarının mexanizmi qaydaya salınmış olmalıdır, sənaye zonaları (xüsusi iqtisadi zona, sənaye parkı və sənaye rübləri) xaricində yerləşdirilmiş sənaye layihələrinin xarici infrastruktur təminatının yaxşılaşmaları dövlət vasitələrinin hesabına reallaşdırılan bu məqsədlə infrastruktur layihələrinin koordinasiyaları özəl sektorun

investisiyalarıyla. Eyni zamanda diqqət mərkəzində əməkdaşlığın modellərinin tətbiqinin genişlənməsini bir sıra qabaqcıl ölkələrin təcrübəsindən istifadəylə dövlət-özəl sektoru olmalıdır.

Sənaye müəssisələrinin fəaliyyətinin, onların informasiya, marketinq və işarələnmə dəstəklənməsinin, standart və sertifikatların tətbiq olunmasının, training dəstəyinin və xüsusən də tədqiqat və inkişafetdirici sənaye müəssisələrinin fəaliyyətlərinin dəstəklənməsi həyata keçirilməlidir. Məlum olduğu kimi, sənayenin rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsində innovasiyalar xüsusi rol oynayır. Bu baxımdan, özəl sektorun tədqiqat və inkişaf fəaliyyətinə həyata keçirilən dəstəyi böyük əhəmiyyətə malik olur. Göstərilən proses sənayenin kadr potensialının və elmi təminatının yaxşılaşdırılması ilə müşayət olunmalıdır.

Ayrı-ayrı dövrlərdə mövcud olan cəmiyyətlərdə digəri qtsadi sistemlər mövcud olmuşdur. Son dövrlərdə istər regionda, istərsə də qlobal iqtisadiyyatda gedən proseslər, neft gəlirlərinin kəskin azalması, mürəkkəb xarici iqtisadi mühit ölkənin makroiqtisadi, maliyyə sabitliyinə öz təsirini göstərməkdədir. Dünyada cərəyan edən proseslərin yaratdığı yeni çağırışlara uyğunlaşmaq, mövcud qlobal iqtisadi böhranın ölkəmizə təsirini minimuma endirmək məqsədilə iqtisadi islahatların əsas strateji hədəflərinə uyğun olaraq sistem xarakterli bir sıra tədbirlərin həyata keçirilməsi, sosial-iqtisadi inkişafın cari, orta, uzunmüddətli dövrləri arasında üzvi bağlılıq, qarşılıqlı uzlaşma yaratmaqla, iqtisadi inkişafın keyfiyyətcə yeni modelinin formalaşdırılması qarşıda duran əsas prioritet ,zifələrdəndir.

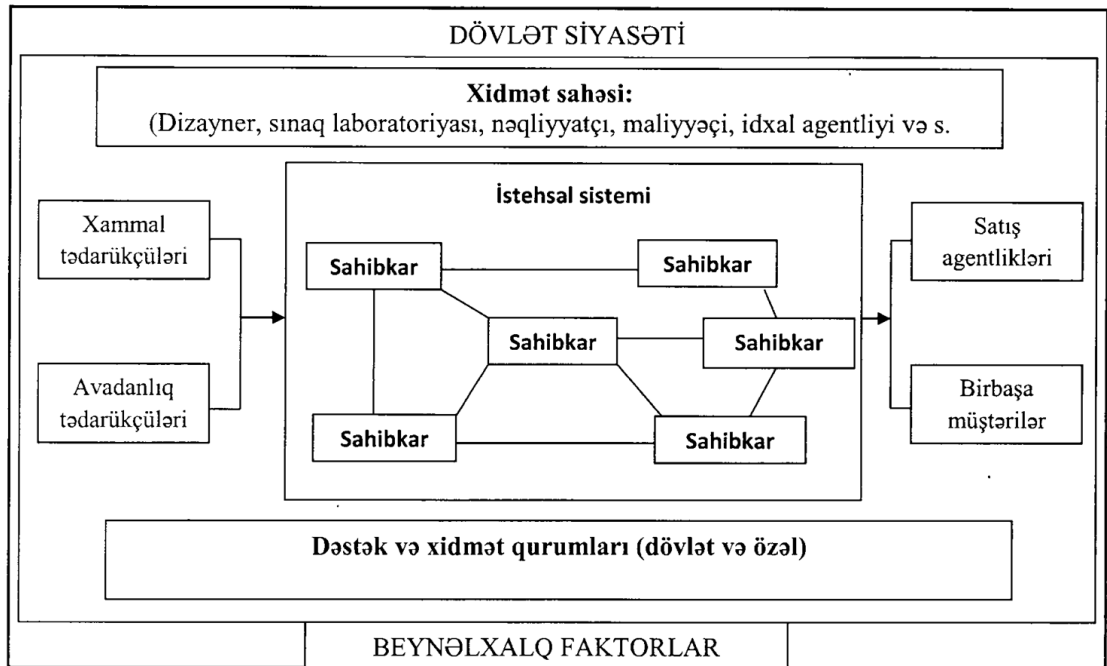
Ən mühüm ağırlaşdırıcı şərtlər davam edən xarici hərbi müdaxilə , daxili siyasi xaosun qarşısının alınması, onların iqtisadi inkişafa təsirlərinin kompensasiya edilməsi hesab edilir.

Növbəti vacib şərtlər iqtisadi inkişaf paradiqmasının seçimini şərtləndirən amillərdir. Fikrimizcə, eyni zamanda tipli təsiredici şərtlərə əsaslı islahatların metod , vasitələrinin seçimi şərtləri də aid edilə bilər. Nəhayət, milli iqtisadi sistemin formalaşdırılmasını şərtləndirən amillərə həmçinin dünya iqtisadiyyatında baş verən qlobal çağırışları da aid etmək məqsədəuyğundur.

Eyni zamanda yanaşma klassik iqtisadi nəzəriyyəyə aiddir. Üçüncü yanaşmada isə, rəqabət sahə bazarlarının tipini müəyyən edən meyar kimi götürülür. Eyni zamanda yanaşma son dövrlərdə iqtisadi nəzəriyyənin inkişafı nəticəsində formalaşmışdır. Rəqabət nəzəriyyəsinin inkişafı, onun digər növ bazarlarda rolunun dəqiqləşdirilməsi baş versə də, eyni zamanda anlayışa digərəspektlərdən yanaşılsa da, rəqabət iqtisadi subyektlərin yarışını ifadə edir.

Rəqabətin meydana gəlməsi tarixən mülkiyyət ayrı seçkiliyinin, əmək bölgüsünün şərtləndirdiyi əmtəə istehsalının meydana gəlməsi dövrünə təsadüf edir, əmtəə istehsalının inkişafı ilə iqtisadi inkişafın ən fəal ünsürünə çevrilir. İstehsal vasitələri üzərində xüsusi mülkiyyət rəqabətin mövcudluğunu şərtləndirir. Rəqabət bəhsləşmədir.

Rəqabət nəticəsində istehsalçı , istehlakçılar bərabər imkanlara malik olmalarına baxmayaraq, eyni zamanda imkanlardan daha səmərəli istifadə etməklə qalib gəlmək istəyi həmişə onları istehsalın nəticəsini yaxşılaşdırmağa situmullaşdırır. Rəqabət bazarın təbiətinə daxilən xas olan bir ünsür olub bazar iqtisadiyyatını inkişaf etdirən başlıca amillərdən bir kimi çıxış edir.

Klasterdə kiçik müəssisələr digər müəssisələrin bilik və təcrübəsindən istifadə edir, eyni zamanda müəssisələr arasında təcrübəli mütəxəssislərin mübadiləsi işin səmərəliliyinə müsbət təsir göstərir.

Klasterlər, müəssisələr arasında məlumat mübadiləsinin və əməkdaşlıq şəbəkəsinin yaranmasında da mühüm rol oynayırlar. Bununla da müəssisənin təcrübələrinin nəticəsi kimi meydana çıxmış ümumi bir bilik mənbəyi yaranır və bütün müəssisələr bu mənbədən faydalana bilirlər.

Bundan başqa, klaster daxilində bütün sahələrə deyil, müəyyən sahələrə yönəlmək imkanı mövcuddur ki, bu da müəssisələrin əməkdaşlığı nəticəsində meydana çıxmış əmək bölgüsünün təzahürüdür. Yüksək texnoloji istehsalat böyük həcmdə tədqiqat və inkişaf fəaliyyətinin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur, buna görə də bu sahədə prioritetləri cəmi bir neçə sahə ilə məhdudlaşdırmaq daha məqsədəuyğun olardı.

Sənaye siyasətinin əsas məqsədlərindən biri sənayenin rəqabət qabiliyyətli olmasının səviyyəsini yüksəldən tədbirlərin həyata keçirilməsindədir. Sahə üzrə tədqiq

atlar nəticəsində müxtəlif sahələrin xüsusiyyətlərinə müvafiq olaraq yuxarıda qeyd edilən tədbirlər əlavə tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə dəstəklənməlidir. Sənayenin rəqabət qabiliyyətliliyinin artırılması məqsədi ilə enerji tariflərinin tənzimlənməsində çeviklik yüksəldilməli, çevik tarif siyasəti əlverişli vergi və gömrük rejimləri və çevik məzənnə siyasəti ilə müşayiət edilməlidir. Bununla yanaşı, sənayeyə investisiyaların cəlb edilməsi üçün imkanlar genişləndirilməli, sənayeyə yönləndirilən dövlətin güzəştli kreditlərindən və lizinq imkanlarından istifadə yüksəldilməli, qeyri-neft sahəsinə investisiyalar qoyulmasının stimullaşdırılması mexanizmləri yaradılmalıdır. Sənaye müəssisələrinin yaradılmasına xərclərin ixtisarının mexanizmi qaydaya salınmış olmalıdır, sənaye zonaları (xüsusi iqtisadi zona, sənaye parkı və sənaye rübləri) xaricində yerləşdirilmiş sənaye layihələrinin xarici infrastruktur təminatının yaxşılaşmaları dövlət vasitələrinin hesabına reallaşdırılan bu məqsədlə infrastruktur layihələrinin koordinasiyları özəl sektorun investisiyalarıyla. Eyni zamanda diqqət mərkəzində əməkdaşlığın modellərinin

tətbiqinin genişlənməsini bir sıra qabaqcıl ölkələrin təcrübəsindən istifadəylə dövlət-özəl sektoru olmalıdır.

Sənaye müəssisələrinin fəaliyyətinin, onların informasiya, marketinq və işarələnmə dəstəklənməsinin, standart və sertifikatların tətbiq olunmasının, trening dəstəyinin və xüsusən də tədqiqat və inkişafetdirici sənaye müəssisələrinin fəaliyyətlərinin dəstəklənməsi həyata keçirilməlidir. Məlum olduğu kimi, sənayenin rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsində innovasiyalar xüsusi rol oynayır. Bu baxımdan, özəl sektorun tədqiqat və inkişaf fəaliyyətinə həyata keçirilən dəstəyi böyük əhəmiyyətə malik olur. Göstərilən proses sənayenin kadr potensialının və elmi təminatının yaxşılaşdırılması ilə müşayət olunmalıdır.

II.SƏNAYEDƏ KLASTERLƏŞMƏSİNİN RƏQABƏT QABİLİYYƏTİNİN YÜKSƏLDİLMƏSİNDƏ ROLU.

2.1.Sənaye klasterlərinin formalaşmasına dair müasir təcrübə.

Klasterin fərqləndirici xüsusiyyətlərindən biri onun şirkətlərarası qarşılıqlı əlaqələrin təşkilində həmin formanın nisbi üstünlüklərini təmin edən bir sıra müsbət effektlər çərçivəsində yaranmasıdır. İlk sırada eyni zamanda istehsalatın miqyası effektidir ki, onun da əsasını klasterin sahələrindən birinin timsalında innovasiya fəallığı nüsninin mövcud olması təşkil edir. Klasterlər üçün özünəməxsusluq olan ikinci müsbət effekt qismində əhatə effekti çıxış edir. Ümumi halda o, eyni zamanda bir neçə məhsulun əldə edilməsi üçün istifadə edilə biləcək istehsalat amilinin mövcud olması halında yaranır. Sahələrin klasterdə qruplaşdırılması zamanı əhatə effekti əhəmiyyətli dərəcədə yüksəlir, belə ki, belə çoxfunksiyalı amildən onun ötürülməsi ilə əlaqədar ola biləcək minimal tranzaksiya xərcləri zamanı ən digertəşkilatlarda istifadə etmək imkanı yaranır.

Məsələn, Almaniyada təşkilatlararası şəbəkə konsepsiyasının hazırlanması , Birləşmiş Krallıqda klasterlərin praktiki inkişafından sonra bir çoxları hesab edirlər ki, klasteri eyniləşdirməyin mümkün olduğu dörd metod mövcuddur:

Coğrafi klaster – yuxarıda göstərildiyi kimi.

Sektor klasterləri (bir kommersiya sahəsində çalışan təşkilatların klasteri, misal üçün dəniz sahəsində (cənub-şərqi İngiltərə, Cowes , now Solent) , fotonika (Aston Science Park, Birmingem)

Üfuqi klaster (resursların bölüşdürülməsi zamanı təşkilatlar arasında qarşılıqlı əlaqə, misal üçün biliklərin idarə edilməsi)

Şaquli klaster (yəni təchizatlar zənciri klasteri)

Gözlənilir ki, xüsusən də təşkilati şəbəkələrin alman modelində qarşılıqlı əlaqədə olan təşkilatlar qarşılıqlı inkişafgöstərməli , müvafiq təşkilatların azı iki ayrıca səviyyəsi üzrə qətiyyətli addımlar atmalıdırlar.

Müqayisəli üstünlük növü üzrə

Bir neçə növdən olan biznes klasterlər tanınır ki, onlar da digərbilik növlərinə əsaslanırlar:

Yüksək texnoloji klasterlər. Eyni zamanda klasterlər yüksək texnolojidirlər, iqtisadi biliklərə yaxşı uyğunlaşırırlar, bir qayda olaraq, onların əsasında Silikon vadisi , Esat London City , ya Paris-saclay kimi tanınmış universitetlər , tədqiqat mərkəzləri durur. Universitetin daxil olmadığı yüksək texnoloji klasterin müstəsna nümunəsi Hollandiyanın Eyndhoven şəhərində yerləşən Eyndhoven Yüksək texnoloji kampusudur [10].

Tarixi nou-hau klasterləri – onlar daha ənənəvi iqtisadi hərəkətlərə əsaslanır ki, eyni zamandanunla da uzun illər, bəziləri isə - bir çox əsrlər boyunca nou-hau sayəsində öz üstünlüyünü saxlaya bilirlər. Əksər hallarda onlar sahələr üzrə olur. Nümunə kimi London maliyyə mərkəzini göstərmək olar.

Amil klasterləri – onlar ona görə yaradılıb ki, müqayisəli üstünlükləri coğrafi ,ziyyətlə əlaqələndirmək mümkün olsun. Misal üçün, dağlarla əhatə edilən, gün şüalarının düşməsi səbəbindən yaxşı üzümün yetişdiyi regionlarda çaxır istehsalı klasterləridir. Nümunə kimi Fransanın Eyni zamandarqundiya, Şampan əyalətlərini, eləcə də Lombardiya, İspaniya, Çili , Kaliforniyanı göstərmək mümkündür.

Aşağı məsrəfli istehsalat klasterləri. Eyni zamanda klasterlər adətən inkişaf etməkdə olan ölkələrin avtomobil istehsalı, elektronika , ya toxuculuq kimi ayrı-ayrı sənaye sahələrində yaranırlar. Misal olaraq Meksikada elektron klasterləri (Qvadalaxara) , Argentinanı (Kordova) göstərmək olar. Klaster şirkətləri adətən müştərilərinə inkişaf etmiş ölkələrdə xidmətlər göstəririlər. Klasterlərin yaranma drayverlərinə bahalı olmayan işçi qüv,sinin mövcudluğu, müştərilərə coğrafi yaxınlıq (misal olaraq, Meksika üçün ABŞ-dan olan müştərilər, Şərqi Avropa üçün Qərbi Avropadan olan müştərilər) daxildir. [12]

Biliklərin bölüşdürülməsi klasteri. Aşağı məsrəfli istehsal klasterləri kimi eyni zamanda klasterlər adətən inkişaf etməkdə olan ölkələrdə yaranırlar. Onlar artmaqda olan qlobal tələbata xidmət edən kommoditiziyalı (misal üçün, standartlaşdırılmış, konkret şirkət üçün daha az spesifik olan) ucuz bilik , təcrübələrin mövcudluğu ilə

özünəməxsusluğuzə olunur (misal üçün, proqram təminatının hazırlanması, mühəndis dəstəyi, analitik xidmətlər) [13]. Nümunələrə Hindistandan Banqalor, Braziliyadan Resifi, Çindən Şanxay daxildir. Transmilli korporasiyalar həmin klasterlərdə sahibkarlığın aparılması şərtlərinin “köklənməsində” mühüm rol oynamışdırlar [14]. Eyni zamandanun nümunələrindən biri daha aşağı dəyərlə ixtisaslı mühəndislərlə təmin edilmə üçün yerli universitetlərlə birgə əlaqələrin qurulmasıdır.

Klasterin üçüncü müsbət effekti sinerjiya effektidir ki, o, misal üçün, məhsulun ümumi standartlaşdırılması zamanı yaranır. Göstərilən üç effektin (miqyas, əhatə , sinerjiya) təsiri ilə klasterin gəlirsiz təşkilatları əmək məhsuldarlığının yüksəlməsi , istehsal edilən məhsulların maya dəyərinin aşağı düşməsinə təmin edən ixtisaslaşmanın köməkliyi ilə rentabelliyyənin aşağı həddini dəf edə bilirlər. Eyni zamandanunla da klaster təşkilatları digər rəqabət imkanları əldə edirlər.

Dünya təcrübəsində iri şirkətlər üçün xas olan tendensiya ortaya çıxmışdır – fəaliyyətin strateji istiqamətlərində cəmləşməklə aralıq məhsulların istehsalının və həlledici xidmətlər sahəsinin digərlərinə, o cümlədən kiçik müəssisələrə həvalə edilməsi (istehsalatın subkontrakt modeli). Bu səbəbdən klasterlərin yaradılması kiçik biznesə güclü təsir göstərir, onun sənaye-innovasiya istiqamətinə keçməsinə yönləndirir və onun təsərrüfat fəaliyyətinin digər bütün sahələrində də keyfiyyətə yeni səviyyəli texnologiya, təşkilati və idarəetmə texnologiyaların əldə edilməsinə dəstəkçi olur [5, səh..185]. Klasterin inkişafından biznesin əldə etdiyi qazanc ümumiləşdirilmiş olaraq cari fəaliyyətdə səmərəliliyinin yüksəldilməsi və xərclərin azaldılması, bazarların fəth edilməsi, yeni məhsulların, texnologiyaların yaradılmasında çeviklik və innovasiya potensialının yüksəlməsindən ibarətdir.

Eyni zamandan digər , innovasiyalı klasterlə trigger effekti adlanan anlayış da əlaqəlidir. O, ilkin innovasiyanın , ya ilkin istehsalın həyata keçirilməsi üçün çoxsaylı bahalı ikincili dəyişikliklərin aparılması zərurəti halında yaranır ki, nəticədə bazis innovasiya , ya istehsaldan gələn gəlir hətta tələb edilən yenidənqurma xərclərindən də az ola bilər. Ayrıca inkişafgöstərən şirkət üçün belə effektin yaranması ehtimalı olduqca yüksəkdir. Klasterdə isə şirkətlər belə ikincili

dəyişikliklər üzrə xərcləri minimallaşdırma bilir ki, eyni zamanda da onlara ən digertexnologiyaları tətbiq etmək imkanı verir. Eyni zamanda zaman klaster üçün özünəməxsusluq olan kommunikasiya şəbəkəsi onların sürətlə yayılması üçün xüsusi əlverişli zəmin yaradır.

Qarşılıqlı əlaqələrin klaster sisteminin inkişafı üçün əsas regionda tarixən yaranmış istehsalat strukturudur. Bir qayda olaraq, iri şirkətlər xırda , orta şirkətlərlə təchizat münasibətləri qururlar ki, eyni zamanda da ümumi iqtisadi artıma dəstək verən texnoloji yenilikləri kifayət qədər sürətlə tətbiq etməyə imkan verir. Lakin böyük sahələrin bazardakı dominant ,ziyyəti inkişafı ləngidə də bilər. Əksər hallarda belə şirkətlər regionun infrastruktur , siyasi institutlarını tam nəzarətdə saxlayırlar, xırda biznes isə onlara yalnız yarımfabrikatlar , dəstləmə məmullatlarının təchizatçısı qismində lazım olur. Ənənəvi sahələrdə durğunluğu müəyyən edən bütün amillərin demək olar ki, hamısı məhz belə şəbəkələr növü ilə əlaqəlidir.

Öz növbəsində innovasiya , istehsalat fəallığını stimullaşdıran qarşılıqlı təsirin şirkətlərarası klasteri əsasən üfuqi quruluş üzrə təşkilatçılıqı tələb edir. Eyni zamanda çevik ixtisaslaşmadan istifadə etməyə imkan yaradır, müqavilələrin bağlanması asanlaşdırır , innovasiyaların yayılmasının sürətlənməsinə kömək edir.

Resursların birləşdirilməsi zamanı klaster iştirakçıları pul ,saitləri, texnologiyalar, patentlər, ticarət nişanları (françayzinq də daxil olmaqla), nou-hau, ixtisaslı heyət şəklində öz töhfələrini verirlər. Eyni zamanda zaman onlar daimi məsləhətləşmələr aparırlar ki, birgə layihələr üçün məhz hansı resursların lazım olduğunu, onlardan səmərəli istifadə üçün nəyin tələb edildiyini, xərclər , gəlirlərin necə bölünəcəyini müəyyən etsinlər. Lakin elmi-tədqiqat , istehsalat fəaliyyətinin digər istiqamətləri üzrə onlar tamamilə müstəqil qalırlar.

Belə kooperasiya onun iştirakçılarının risqlərini əhəmiyyətli dərəcədə azaltmağa imkan verir, o cümlədən kooperasiya olunan tərəflərin tərəfdaşlarının ixtisas , səlahiyyətlərindən istifadə edilməsi vasitəsi ilə resurs imkanlarını genişləndirir, təkrarlamağın istisna edilməsi hesabına tədqiqat , emal xərclərinə qənaət edilməsinə , məhsuldarlığın yüksəldilməsinə gətirib çıxarır.

İddia etmək olar ki, tədqiqat , emal aparan şirkət , təşkilatların öz aralarında əlaqəli olan klasterləri innovasiya , istehsalat fəaliyyətinin həyata keçirilməsi zamanı qarşıya çıxan resurs çatışmamazlığı, aşağı motivasiya, maraqların toqquşması, pis kommunikasiya üsulları , mümkün etibar qıtlığı kimi maneələri minimallaşdırmağa , ya müəyyən dövr üçün ümumiyyətlə aradan qaldırmağa imkan verir.

Son 20-30 ildə isə dünya iqtisadi proseslərində güclü sənaye potensialı formalaşdıran bir qrup inkişaf etməkdə olan ölkələr ön sıralara çıxırlar. Çin, Hindistan, Braziliya, Rusiya, Meksika, İndoneziya, Türkiyə kimi ölkələrin müasir sənaye sahələrinin sürətli inkişafı, innovasiyalaşdırılması hesabına iqtisadi potensialı durmadan yüksəlir. Dünyada güclü iqtisadi potensial toplamaq tempinə görə lider olan Çin sənaye sahələrinin kompleks , sürətli inkişafı sayəsində dünya iqtisadiyyatında ABŞ-dan sonra 2-ci yerdə möhkəmlənməkdədir. Sənaye sahələrinin sürətli inkişafı, əsas etibarlı ilə klasterləşdirilməsi hesabına belə bir proqnoz var ki, artıq 2025-ci ildən başlayaraq Çin dünya iqtisadiyyatında əsas söz sahibinə çevrilmək mərhələsinə qədəm qoyacaq. Eyni zamanda prosesdə əsas diqqəti cəlb edən məqamlardan biri isə sənaye potensialının artırılmasında , yüksək rəqabətqabiliyyətli ixrəcəyinatlı məhsullarının istehsalının təşkilində sənaye klasterlərindən daha effektiv istifadəyə üstünlük verilməsidir.

ABŞ-da avtomobil sənayesinin texnoloji baxımından yüksəldilməsi , eyni zamanda sahənin inkişaf proseslərinin intensivləşdirilməsi üçün Detroyt avtomobil klasterinin yaradılması avtomobil sənayesi sektorunun yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoymasına şərait yaratmışdır. Eyni zamanda nəhəng kompleks sənaye klasterinə 3 iri, məşhur Amerika avtomobilqayırma sənaye sahəsi nəhəngləri - “General Motors”, “Ford”, “Craisler” daxil olmuşlar. Belə bir innovativ klasterləşdirmə sayəsində ölkənin avtomobil sənayesinin rəqabətqabiliyyəti kifayət qədər artmışdır. Digər inkişaf etmiş ölkədə - Fransada isə xüsusi innovasiya-sənaye klasterlərinin yaradılmasına maraq yüksəkdir. Eyni zamanda ölkədə inkişafgöstərən “Sofiya Antipolis” , “Marsel” innovasiya klasterləri yüksək texnologiyaların işlənilib hazırlanması , transferi üzrə irihəcmli layihələri indi də uğurla həyata keçirirlər. Eyni

zamandan digər , Fransada sənaye klasterlərindən ölkənin depressiv şəhər , rayonlarının iqtisadi fəallığının artırılmasında, sosial-iqtisadi problemlərin həllində geniş istifadə edilir. İtaliya da özünün ixtisaslaşmış sənaye sahələrinin inkişafının sürətləndirilməsində klaster modellərindən, xüsusilə sənaye klasterlərindən səmərəli istifadəyə nail olmuşdur. Həmin ölkənin ixrac potensialında mühüm yer tutan bir qrup ixractəyinatlı , yüksək keyfiyyət standartlarına malik sənaye məhsulları əsasən sənaye klasterlərində istehsal edilir. Eyni zamandan digər , İtaliyada Siciliya , Sardiniya kimi zəif inkişaf etmiş regionların iqtisadi fəallığının artırılması məqsədi ilə klaster yanaşmasından uğurlu istifadə diqqət çəkir. 1980-ci illərin əvvəllərində eyni zamanda regionlarda ABŞ-ın “Silikon vadisi” texnoparkının təcrübəsindən istifadə etməklə elektron komponentlərin işlənməsi, hazırlanması , istehsalı üzrə klaster sistemi formalaşdırılmışdır. Kompleksdə 200-dən çox şirkət eyni zamanda tip məhsulların istehsalı ilə məşğul olmuşdur. Dünyanın yüksək texnologiyalar baxımından güclü inkişaf etmiş ölkəsi olan Yaponiyada işə məişət texnikası, elektron komponentlər, o cümlədən mikrosxemlər, yaddaş çipləri , s. yüksək texnologiyalar əsaslı dəqiq cihazqayırma sənaye sahələrinin sürətli inkişafına klaster mexanizmi vasitəsilə əsaslı stimul verilmişdir. Hokkaydo adasında klaster sisteminin tətbiqi əsas etibar ilə sənaye klasterlərinin, o cümlədən klasterin bir forması kimi texnopolislərin yaradılması hesabına geniş çeşiddə , iri həcmdə yüksək texnologiyalı məhsulların istehsalı təmin olunmuşdur. Almaniyada dünya üzrə inkişafgöstərən 7 iri yüksək texnologiyalı klasterlərdən 3-ü - Hameyni zamandarq, Münhen, Drezden şəhərlərində inkişafgöstərir. Eyni zamanda klasterlərdə yüksək texnologiyalarının, innovasiya sistemlərinin yaradılması reallaşdırılır. Münhen sənaye klasterlərinin əsas inkişafistiqamətləri biotexnologiyalarla bağlıdır. Hameyni zamandarqda işə daha çox telekommunikasiya , multimedia innovasiya məhsullarına üstünlük verilir. Böyük Britaniyada ABŞ , Yaponiyadan olan investorların iştirakı ilə Nyuport rayonunda iri elektron klasteri formalaşmışdır. 1990-cı illərin ortalarından inkişafgöstərən eyni zamanda klaster sistemində avtomobil istehsalı, elektronlar, informasiya texnologiyalarının , telekommunikasiyaların işləməsi üzrə inkişaf sahələri daha

prioritet hesab olunur. Kembriçdə isə inkişafgöstərən innovasiya klasterində 1500-dən çox kompaniyada 40 minə yaxın insan işləyir. Finlandiyada da sənaye klasterlərinin tətbiqi , fəaliyyəti üzrə səmərəli təcrübə var. Eyni zamandarıda xüsusilə meşə sənayesində tətbiq edilən klaster modeli ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında mühüm rol oynayır. Eyni zamandan digər, digər prioritet sahələr - energetika, telekommunikasiya, kimya kimi elm yüksək texnologiyalar tutumlu sənaye sahələrinin kompleks inkişafında klaster mexanizmlərindən fəal istifadə olunur. Dünya üzrə kağız ixracının 20 faizi fin klasterlərində istehsal edilir.

2.2.Sənayedə klasterləşmənin milli rəqabət qabiliyyətinin artımına təsirləri.

Milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyinin formalaşdırılması , inkişafının təmininə əsaslanan strategiyalarda sənaye klasterlərinin yaradılması mühüm yerə malikdir. Eyni zamandarda əsas məqsəd sənayenin inkişafının dəstəkləməsi ona lazımı infrastrukturun təmin edilməsi, digər sahələrlə kordinasiyasının təmin edilməsi lazımı maliyyə qaynaqlarının yaradılmasıdır. Sənaye klasterlərinin inkişafın qarşısındakı əsas maneələr eyni zamandardakı infrastrukturun tam formalaşmaması digər iştirakçılarla əlaqələrin zəifliyi, lazımı kadrlar potensialının olmaması , bazar araşdırmalarının düzgün təşkil edilməməsidir

Poter özünün “Millətlərin rəqabət üstünlüyü 1990” kitabında 10-dan çox ölkədə 100-dən çox sənaye müəssisəsində tədqiqatlar aparmışdır. Eyni zamanda tədqiqatlar nəticəsində bir ölkədə , ya onun hər-hansı bir regionunda regional sənaye təşkilatlarının qurulmasının beynəlxalq rəqabətdə həmin ölkəyə gətirəcəyi faydanı müəyyənləşdirmişdir. Həmçinin bir ölkənin gələcək inkişafının ölkə ərazisində, regionlarda formalaşdırılacaq klasterlərin mühüm rol oynayacağını bildirmişdir [Porter, M.E. “Clusters and the new economics of competition” Harvard Eyni zamandasines 2001 (Klaster , yeni iqtisadi rəqabət 1998 , 77-90 s].

Müasir dövüdə sənaye klasterləri sənaye üçün daha əlverişli innovasiya mühiti yaradırlar. Eyni zamandardakı rəqabət , əməkdaşlıq innovasiya aktivliyini artırır. Sənaye klasterlərinin milli iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyinə , innovasiya aktivliyininə əsas təhsir göstərən amillər aşağıdakıdır.

- Yeniliklərlə bağlı informasiyanın daha sürətli əldə edilməsi
- Yeniliklərin daha tez öyrənilməsi
- Firmalar arasındakı ixtisaslı kadrlar mübadiləsinin olması
- Bazar şəbəkələrinin daha effektiv təşkil olunması
- Regional dəyər zəncirinin formalaşdırılması
- Milli brendlərin , məhsulların çeşidliliyinin artması
- Daxili tələbatın ödənilməsi səviyyəsinin yüksəldilməsi

➤ Yerli resuslardan faydalı , maksimal istifadənin təmini

Sənaye klasterləri regional inkişafada müsbət təhsir edir. Sənaye klasterlərinin iqtisadi inkişafa təhsiri aşağıdakı formalardaadır.

-Məhsuldarlıq.

-Yenilik.

-Yeni inkişafsahələri.

2.3. Qlobal , regional bazarlara çıxışda sənaye klasterləşməsinin təsirləri.

Klaster onun iştirakçıları arasında möhkəm əlaqələr, coğrafi konsentrasiya, inkişaf etmiş informasiya şəbəkəsi, klaster daxilində dəqiq ixtisaslaşma, innovasiyalılığa meyillilik kimi xüsusi xasiyyətnamələrə malikdir.

İddia etmək olar ki, tipik klasterə həm kiçik, həm də orta ölçülü şirkətlər daxildir ki, onlardan hər biri klasterə daxil olan digər şirkətlə rəqabətdən əhəmiyyətli qazanc əldə etmir, lakin kompakt yerləşmə sərfəlidir, belə ki, ixtisaslaşmış resurslardan istifadə etmək imkanı yaranır. Klasterlərin ərazi yerləşməsi haqqında danışarkən qeyd etmək lazımdır ki, klasterlərin sərhədlərinin özü kifayət qədər yuyulmuşdur , dəqiqliklə müəyyən edilməmişdir [№ 2, 2013, p 39-52.].

İqtisadiyyat elmində klasterlər digər əlamətlər üzrə təsnif edilirlər, eyni zamandana görə də klasterlərin təsnifatının çoxlu sayda təsnifatı mövcuddur ki, onlardan ikisi seçilərək eyni zamanda işdə ətraflı nəzərdən keçirilmişdir.

Klasterlər həm kortəbii, həm də təbii ki, süni yolla hakimiyyət orqanlarının nəzarəti altında formalaşa bilərlər, lakin klasterin yaranması, mövcud olması , inkişafgöstərməsi üçün bəzi şərtlər zəruridir, məhz:

- müvafiq infrastrukturaların mövcud olması;
- formalaşmış təşkilati-kommunikativ strukturun mövcudluğu, hansı ki, idarəetmə funksiyalarını yerinə yetirir , ərazidə biznes, mərkəzi , yerli hakimiyyətlə tərəfdaşlıqla inkişafgöstərən inkişaf subyekti kimi innovasiyalı cəmiyyətin formalaşmasını təmin edir;
- klasterin yerli innovasiyalı cəmiyyət tərəfindən qəeyni zamandal edilən mərkəzi hakimiyyətin sənaye , regional siyasəti çərçi,sinə uyğun gəlməsi;
- yeni idarəetmə texnologiyalarının istifadə edilməsi;
- sahibkarlıq təşəbbüsü;
- təsərrüfatçılıq subyektləri tərəfindən bir , ya bir neçə birləşdirici amildən birgə istifadənin mümkünlüyü / ya zəruriliyi. Hər bir klaster öz inkişafında beş əsas addımdan keçir: aqlomerasiya, yaranan klaster, inkişaf edən klaster, yetkin klaster,

transformasiya. Klaster inkişafının hər bir mərhələsinin xüsusiyyətləri işdə təqdim edilmişdir. [Economics & Sociology, Vol. 6, No 2, 2013.].

İşdə xarici klasterlərin əsas cizgiləri nəzərdən keçirilmiş, eləcə də Rusiyada klasterləşdirmənin xüsusiyyətləri aydınlaşdırılmışdır. Xarici klasterlər üçün klasterin istehsal orientasiyasının digər sahələrə yayılması, “zəncir boyunca” klasterlərin yaranması, inkişafı, yəni, ardıcıl olaraq qarşılıqlı əlaqəli klasterlərin yaranması, inkişafı, eləcə də klasterlər tərəfindən bütövlükdə dövlətin rəqabət qabiliyyətliliyinin təmin edilməsi özünəməxsusluğudur.

III. AZƏRBAYCANDA SENAYƏDƏ KLASTERLƏŞMƏ PRESPEKTİVLƏRİ , ONUN MILLİ RƏQABƏT QABİLİYYƏTLİLİYİNİN ARTIRILMASINA TƏHSİR İMKANLARI.

3.1. Azərbaycan sənaye klasterlərinin formalaşması , inkişaf isdiqamətləri.

Müasir iqtisadiyyat fəvqəladə mürəkkəbdir, o, insanların həyat fəaliyyətinin ən müxtəlif növləri üçün şəraitlərin formalaşdırılmasına xidmət etməlidir. İqtisadiyyatın necə təşkil olunması, təşkilatın hansı prinsiplər üzərində qurulmasından asılı olaraq onun hansı vəzifələri həll edə biləcəyini, cəmiyyətin, müxtəlif sosial qrupların hansı tələbatlarını ödəyə biləcəyini müəyyən etmək olar. İstənilən müasir iqtisadi sistemin normal fəaliyyət göstərməsinin təmin edilməsində mühüm rol dövlətə məxsusdur. Dövlət özünün mövcudluğunu bütün tarixi boyunca asayışın, qanunun qorunması, mülli müdafiənin təşkili kimi vəzifələrlə yanaşı iqtisadiyyat sahəsində də müəyyən funksiyaları yerinə yetirmişdir.

Klasterlərin fəaliyyətinin dövlət tənzimləməsi özlüyündə Azərbaycan Respublikası dövlət hakimiyyət orqanlarının, yerli özünüidarəetmə orqanlarının klasterlərin fəaliyyətinin həyata keçirilməsinin qanunvericiliklə təsbit edilməsi, klasterlərin dövlət dəstəyi tədbirlərinin, klaster fəaliyyətinin idarə olunması üsullarının müəyyən edilməsi, klasterlərə olan tələblərin hazırlanması və klaster statusunun verilməsinə istiqamətlənmiş tədbirlər kompleksinin əks etdirir. Presslər zavodunun təməli 26 may 2010-cu il tarixində, 11160 m² artıq sahəni əhatə edən STR ərazisində qoyulmuş və tam olaraq 2011-ci ilin avqustundan açılmışdır. Göstərilən zavodda tanınmış brendlərin dünya standartlarına cavab verən yüksək texnoloji xəttlərindən universal press avadanlıqlarından istifadə edilir. Dünyada analoqu olmayan hidravlik press maşınqayırma üçün şassinin müxtəlif detallarını və digər detalları emal etmək iqtidarındadır. Göstərilən avadanlıq unikalıdır. Onun unikallığı təkə muxtar rejimdə deyil, həm də digər avadanlıqla uyğunlaşaraq, necə deyərlər, tandem rejimində işləmək qabiliyyətindən ibarətdir, bu isə öz növbəsində avtomobillər üçün daha iri və qabaritli detallar üzərində çalışmaya imkan verir. Sumqayıt klasterinin ərazisində

regionda ən böyük olan polimer məmulatlar avodu yerləşir. Dəqiq Mexanika Zavodu – bu müəssisə istismara 2002-ci ildə verilib və bu zavodun başlıca məqsədi mürəkkəb konstruksiyalı maşınlar, elementlər və mexanizmlər olub. Enerji qidalanması üçün burada 110/35/6 kilovoltluq qapalı növlü “Sumqayıt-3” yarımstansiyası tikilib. Göstərilən yarımstansiyanın Cənubi Qafqazda analoqu yoxdur, o, tam avtomatlaşdırılıb və məsafəli olaraq “Azərenerji”nin dispetçer məntəqəsinin mərkəzi məntəqəsindən idarə edilir. Onun 200 meqavoltmetr ölçüsündə yüksək gücü var, həm də az yer tutur və şəhərin tələbatlarını ödəyir.

Özünün coğrafi mövqeyi sayəsində Azərbaycan günəş enerjisindən istifadə üzrə böyük potensiala, bununla da ekologiyayı yaxşılaşdırmaq imkanına malikdir. 2011-ci ildə “Günəş kollektorları və Boylerlərin istehsalı üzrə Zavod” istismara verilmişdir ki, həmin zavod Sumqayıt Klasterində ön yerlərdən birini tutur. Dövlət siyasətinə müvafiq olaraq aşağıda göstərilən klasterlərin ayardılması nəzərdə tutulmuşdur: 2015-2016-cı illər – Bakının Pirallahı rayonunda yüksək texnologiyalar klasteri, 2015-2017-ci illər – Sumqayıt kimya-sənaye klasteri, 2015-2017-ci illər – məişət tullantıları üzrə Balaxanı sənaye klasteri. 2015-2018-ci illər – Gəncə və Mingəçevir şəhərlərində sənaye klasterlərinin istismara verilməsi [26 , səh.10]. balaxanı sənaye klasteri Azərbaycanın Respublikası Prezidentinin 28 dekabr 2011-ci il tarixli Fərmanı ilə yaradılmış, 19 dekabr 2012-ci ildə isə artıq Balaxanı Klasteri istismara verilmişdir. [6 , str. 30]. Balaxanı klasteri iş yerlərinin açılması ilə əhalinin sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılması, sahibkarlığın dəstəklənməsi, eləcə də dünya standartlarına cavab verən müasir texnologiyaların tətbiq edilməsi məqsədi ilə yaradılmışdır. Göstərilən klasterin ixtisaslaşması – “Təmiz şəhər” ASC-nin rəhbərliyi altında məişət tullantılarının təkrar emalının təşkili və müvafiq xidmətlərin göstərilməsidir. “Təmiz şəhər” ASC regionda tullantıların təkrar emalı sahəsində ilk sənaye klasterinin istismara verilməsi və fəaliyyət göstərməsi üçün bütün zəruri olan tədbirləri həyata keçirir. Göstərilən sahədə yenilərdən olan “Təmiz dünya” ASC bu sahədə lider olan Türkiyənin “Exitcom Recycling” şirkəti ilə memorandum imzalamışdır.

Memoranduma uyğun olaraq ikinci əl xammalın təkrar emalı prosesi 2 mərhələdə aparılacaq. Birinci mərhələ göstərilən növdən olan tullantıların toplanması və sonradan onların təkrar emalı həyata keçiriləcək. İkinci mərhələ - həmin növdən olan tullantıların əhalidən toplanmasıdır. Yuxarıda göstərilənlərdən belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, hazırkı dövrdə tullantıların təkrar emalı resurslara və enerjiyə qənaət etmək, xammal idxalından asılılığı azaltmağa imkan verəcəkdir ki, bu da Azərbaycanda yaşıl biznesin inkişafına təkan olacaq, ətraf mühitə və insanların sağlamlığına vurulan zərərin səviyyəsinin azaldılmasına kömək edəcəkdir.

3.2. Azərbaycan iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətliliyinin yüksəldilməsində klasterləşmənin perspektiv imkanları.

Müasir iqtisadi inkişaf informasiya texnologiyaları, mikro və nanoelektronika sayəsində baş verir ki, onlar da yeni məhsulların istehsal eüdülməsinə gətirib çıxarmışdır, burada təməl elm həcmli texnologiyaların özüdür. Bu elmi biliyin və istehsalatın texniki təkmilləşməsi sahəsində rəqabətdən xəbər verir. Hazırda ən müasir, lakin “bügünkü” texnikanın bzasında deyil, yeni elmi ideyalar əsasında istehsalatın inkişaf etdirilməsi daha sərfəli olmuşdur. Nəticədə biz görürük ki, elmin istehsalatla qarşılıqlı münasibəti dəyişmişdir. Əgər 10 il bundan əvvəl texniki və istehsalat empirik təcrübənin toplanması yolu ilə inkişaf edirdisə, bu gün inkişaf elm həcmli texnologiyaların əsasında baş verir.

Klasterlərin sosial-iqtisadi əhəmiyyəti və səmərəliyi 12 aşağıda göstərilənlərdən ibarətdir:

- elm həcmli istehsalatın inkişafı və yeni texnologiyaların məşhurlaşması;
- iqtisadi cəhətdən geridə qalmış regionların inkişafı;
- yeni urbanizasiyalı yaşayış məntəqələrinin və elmi-texnoloji aqlomerasiyaların yaranması;
- iqtisadiyyatların beynəlmilləşməsi;
- əhalinin məşğulluğunun yüksəlməsi və zehni əmək işçiləri təbəqəsinin artması;
- yüksək keyfiyyətli həyatın sosial infrastrukturunun formalaşması.

Bütün bu zavodların hamısında ən son texnologiyalara əsaslanan və dünyanın ən inkişaf etmiş sənaye ölkələri – Yaponiya, Böyük Britaniya, Belçika, Çin və s. alınmış dəzgahlar və avadanlıqlar quraşdırılmışdır. Zavodlarda məhsulların istehsalı zamanı ən son texnologiyaların tətbiqi təkcə daxili tələbatlarla məhdudlaşmır, həm də ixracat üçün məhsulların buraxılmasına şərait yaradır. Eləcə də ətraf mühitə zərər yetirmir. Sumqayıt Klasterinin qurulması sayəsində minlərlə iş yerləri açılmışdır ki, bu da əhalinin sosial şəraitinin yaxşılaşmasına səbəb olmuşdur. Göstərilən klasterdə işə göstərilən sahədə böyük təcrübəyə malik olan yüksək ixtisaslı mütəxəssislər qəbul

edilir. Heyətin cəlb edilməsi üzrə bütün hərəkətlər Azərbaycan hökumətinin ümumi sosial-iqtisadi siyasətinə müvafiq həyata keçirilir. Balaxanı klasteri iş yerlərinin açılması ilə əhalinin sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılması, sahibkarlığın dəstəklənməsi, eləcə də dünya standartlarına cavab verən müasir texnologiyaların tətbiq edilməsi məqsədi ilə yaradılmışdır. Göstərilən klasterin ixtisaslaşması – “Təmiz şəhər” ASC-nin rəhbərliyi altında məişət tullantılarının təkrar emalının təşkili və müvafiq xidmətlərin göstərilməsidir. “Təmiz şəhər” ASC regionda tullantıların təkrar emalı sahəsində ilk sənaye klasterinin istismara verilməsi və fəaliyyət göstərməsi üçün bütün zəruri olan tədbirləri həyata keçirir. Göstərilən sahədə yenilərdən olan “Təmiz dünya” ASC bu sahədə lider olan Türkiyənin “Exitcom Recycling” şirkəti ilə memorandum imzalamışdır. Gəncə şəhərindən ən yaxın zamanlarda ən iri klasterlərdən birinin açılışı olmalıdır. Bu yaxınlarda Azərbaycan Respublikası dövlət hakimiyyəti orqanları tərəfindən ölkəyə alüminumdan olan məmulatların gətirilməsinin dayandırılması üzrə tədbirlər görülmüşdür. Bu Gəncə şəhərində yeni alüminum zavodunun açılması ilə əlaqəlidir. Həmin zavod 50 min tondan çox yüksək keyfiyyətli məhsul istehsal edir və bu rəqəm 100-200 min tona qədər artırılmalıdır. Gəncə alüminum zavodu klasterinin yaradılması və başa çatdırılması ilə digər müəssisələrində qurulması planlaşdırılır. Azərbaycan və İran klasterləri əməkdaşlıq haqqında protokol hazırlayırlar. Azərbaycanın “Yüksək texnologiyalar parkı” MMC-nin və İranın “Pardis” klasterinin əməkdaşlığı birgə protokolla rəsmiləşdiriləcəkdir ki. Onun da imzalanması BakuTel beynəlxalq telekommunikasiya sərgisi çərçivəsində baş tutmalıdır. Sərginin əsas bölmələri: innovasiyalı texnologiyalar və neft-qaz və neft-kimya sənayesi üçün avadanlıqlar, yüksək texnoloji tibb və biotibbi mühəndislik, sənaye avtomatlaşdırılması və intellektual sistemlər, biotexnologiyalar, nanotexnologiyalar, bərpa edilən enerji, aviasiya-kosmos texnologiyaları, tibb və laboratoriya avadanlıqları, aksesuarlar, infrastrukturlardır. Klasterlərin yaradılması ölkənin inkişafının, innovasiyalı texnologiyaların tətbiq edilməsinin strateji mühüm amilidir. Heç də az əhəmiyyətli olmayan məsələlərdən biri vergi, sosial və gömrük rüsumlarının azaldılması, bəzi

hallarda isə ümumiyyətlə sıfırlanmasıdır. Əgər dövlət bu məsələlər üzrə müsbət qərarlar qəbul edərsə, təkcə daxili bazarın məhsullarla təmin edilməsi üçün deyil, həm də xarici bazarlar üçün məhsulun buraxılması üçün də əlverişli zəmin yaradıla bilər. Eləcə də Azərbaycana məhsulların idxal edilməsi və sonradan xarici investisiyaların cəlb edilməsi ilə məhsulun regional bazarlara ixrac edilməsi istiqamətində şəraitlər yaradılır.

Nəticə

Hazırkı işin yekununda bəzi nəticələri göstərmək istərdik: Yaranmış terminologiya üzrə klaster sənaye qrupunu bildirir ki, onun da nüvəsini bir və ya məhdud sayda istehsalat təşkil edir. Bu qismində neft və qaz hasilatı, ölkənin kömür hövzələrinin mənimsənilməsi, rəngli metalların istehsalı, eləcə də aqrar sənaye sektorunun iri müəssisələri çıxış edə bilərlər. Klasterin başlıca xüsusiyyəti – onun innovasiyalara istiqamətlənmiş olmasıdır.

Sonda belə nəticəyə gələ bilərik ki, klaster – texnoloji zəncir vasitəsi ilə əlaqəli olan, sahəli yanaşmanın alternativ kimi çıxış edən ixtisaslaşmış təchizatçılar, əsas istehsalçılar, istehlakçıların ərazi bazasında cəmləşmə şəbəkələrinin formalaşmış sənaye kompleksidir.

Tədqiqatın məqsədini Azərbaycanda sənaye klasterlərinin və texnoparkların rolunun açıqlanması, respublikanın regionlarında daha çox klasterlərin yaradılması imkanları və perspektivləri üzrə elmi əsaslandırılmış təkliflərin hazırlanması təşkil edir. Tədqiqatın elmi yeniliyini regionlarda sənaye zonalarının yaradılması imkanları və şərtlərinin müəyyən edilməsi, ölkədə texnoparkların inkişaf perspektivlərinin formalaşdırılması təşkil edir. Azərbaycanda sənaye zonaları və texnoparkların yaradılması zəruriliyinin əsaslandırılması və onların inkişaf perspektivlərinin müəyyənləşdirilməsidir. Buraxılış işində Azərbaycanda yaradılmış texnoparklar və onların inkişaf perspektivləri təsvir olunur.

Innovasiyalı infrastrukturun inkişafı iqtisadiyyatın modernləşdirilməsinə istiqamətlənmiş olan başlıca vəzifədir. Elmi tədqiqatlar innovasiya prosesinə başçılıq edir və istehsalat və elmi müəssisə və qurumların yaradılmasına dəstəkçi olur ki, onlar da təsərrüfatın progressiv sahələridirlər. Hazırkı tədqiqat aktualdır, belə ki, hal-hazırda Azərbaycanda və bütün dünyada yüksək texnologiyalarla əlaqəli olan sahələr ölkələrə özlərinin sosial-iqtisadi potensialını yüksəltməyə imkan verir, qeyd edilən prosesdə başlıca rolunu ilə müasir innovasiya strukturları oynayır. Klaster – elmi və

innovasiyalı strukturun subyektidir ki, o, elmi-texniki sahədə istehsalatın inkişafına müsbət təsir üçün imkan yaradır, yüksək ixtisaslı kadrlara və təcrübə bazasına malik olur. . Azərbaycan üçün qeyri-neft sahəsinin inkişafı strateji vəzifədir. Azərbaycan hökuməti istehsalat sektorunun inkişaf etdirilməsi üçün mümkün olan bütün tədbirləri həyata keçirir. Belə tədbirlər birbaşa dövlət investisiyaları və sahibkarların tətbiqi iqtisadiyyatda fəaliyyətlərin stimullaşdırılmasıdır. Azərbaycanda kifayət həcməldə təbii sərvətlər, istehsalat sahəsinin inkişafına dəstək verəcək ixtisaslı kadrlar mövcuddur. Bizim ölkəmizdə klasterlərin quruculuğu minlərlə iş yeri açmışdır, bu işə əhalinin sosial səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasına xidmət edir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Milli iqtisadiyyatın rəqabətliyi:// struktur islahatları, inkişaf paradıqması, Müəllif: Strateji Təhlil: 1269, İyn 20, 2017 - 12:43
2. Süleymanova Ə. // İnnovasiya tipli məşğulluğun formalaşdırılması müasir mexanizmləri. // "Azərbaycanın vergi jurnalı", 2(082)/2017, s.203
3. Azərbaycan yeni inkişaf mərhələsində, Bakı, //2016, səh.8-15
4. Ülke örnekleri ve sanayileşme modelleri.// T.M.M.O.B. Sanayi Kongresi 2007, Oda Raporu. TC,Ankara, 2008.
5. Бондаренко Н.Е. //Теоретические концепции инновационного развития экономики //Электронный ресурс/ // 2013стр. 205
6. Боровик С., //Ермакова Е.Е., Похвоцев В.А. //Занятость населения: "Учебные пособия". - Ростов-но-Дону: Феникс, 2012, 138 с.
7. Кучуков Р. //Бэзальтернативность неоиудустриальной модели. // № 5/2014, с. 92.
8. Мингалева Ж, Ткачева //С. Кластеры и формирование структуры региона / Мировая экономика , международные отношения, //№6 2014, С.48-55
9. Адамова К.З. //Кластерная политика как инструмент повышения конкурентоспособности национальной экономики / № 18-18 - 2010. С.115
10. Мохначев С А., Мохначева// Е.С. Тенденции кластеризации в региональной хозяйственной системе // Региональная экономика//теория и практика. 2011 №9(83).
11. Черников ЕА. Использование кластерного подхода при реализации региональной политики // Региональная экономика: теория и практика. 2008, №2(45).
12. Developing Economies with Industrial Policy: //Towards a Toolbox for Economic Growth. //With Case Studies of Jordan and Egypt Maximilian Benner 2014.
13. Ferri G., & Liu L. Honor Thy Creditors Beforan Thy Shareholders: // Asian Economic Papers, 9(3), 2010, pp. 78-85,

14. Future of manufacturing project: evidence paper // Foresight, Government ,Office for Science. 2001
15. Ellison, G., Glaeser, E., and Kerr, W. (2010). ‘What Causes Industry
16. Ellison, Glenn and Edward L. Glaeser: Geographic Concentration in U.S. Manufacturing Industries: //A Dartboard Approach. //Journal of Political Economy, vol. 302, no. 4, 2003
17. Braunerhjelm, Pontus and Dan Johansson: The Determinants of Spatial Concentration: The Manufacturing and Service Sectors in an international Perspective. Industry and Innovation, vol. 10, no. 1, 2003.
18. Krugman, P. (2001), //Growing World Trade: Causes and consequences, Orokings Papers on Economic Activity, pp. 6557547.//. (2006),
19. Rapkin, D., Avery, W. and Cono, B. (2006), //National competitiveness in a global economy, //Lynne Rienner Publishers, //p.102

Əlavə 1

Müəlliflərə görə klasterlərin müəyyən edilməsi

- M.Porter Klaster – coğrafi qonşuluqda yerləşən, müəyyən sahədə inkişafgöstərən, ümumi , biri birini tamamlayan fəaliyyətlə özünəməxsusluğuzə edilən qarşılıqlı əlaqəli sahələrin, təşkilatların qrupudur.
- L.Yanq Klaster – bir birinə yaxın , iri universitetlərin yaxınlığında yerləşmiş böyük olmayan özəl sahələrin qrupudur.
- V.Prays Klaster – təşkilatların sahə yerləşməsi , dövlət , biznes arasında sıx qarşılıqlı fəaliyyəti ehtimal edən səmərəli regional idarəetmənin üstünlüyündən istifadə etmə üsuludur.
- C.Yakobs Klaster iqtisadi fəaliyyətin həyata keçirilməsi üçün coğrafi , ya məkan birləşməsidir ki, o, üfuqi , şaquli qarşılıqlı əlaqəni, ümumi texnologiyada istifadəni, “nü,nin” mövcudluğunu, sabit dayanıqlı əməkdaşlığı ehtimal edir
- S.Rozenfeld Klaster – işgüzar sövdələşmələr üçün fəal kanalları, infrastrukturu, əmək bazarı , xidmətlərin mövcud olduğu oxşar, əlaqəli , ya digər sahələrin coğrafi məhdud məcmusudur ki, o, ümumi imkanlardan həm qazanc əldə edə, həm də ümumi risklərlərlə üzləşə bilər
- K.Ketels Klaster – birlikdir ki, onun strukturunu sənaye sahəsinin, dövlət hakimiyyəti orqanlarının, təhsil təşkilatlarının, maliyyə , ictimai təşkilatların qarşılıqlı əlaqəli olan təşkilatları təşkil edirlər.
- M.Afanasyeva Klaster – müstəqil istehsalat, servis sahələrinin bazaar
- L.Myasnikova institutları , istehlakçıları əlaqələndirən şəbəkəsidir.

- M.Voynarenko Klaster – birləşmədir ki, onu iştirakçıları arasında güclü qarşılıqlı əlaqələr, daxili kooperasiya , bazaar tələbatına istiqamətlənmiş rəqabət özünəməxsusluğuzə edir. Klasterin inkişaf strategiyası regional inkişaf strategiyası ilə ziddiyyət təşkil etmir.
- A.Voronov, Klaster – sənayenin ərazi üzrə lokallaşması nəzərə alınmaqla
A.Eyni rəqabətə davamlı məhsul istehsal edən ixtisaslaşmış
zamandaryak təşkilatların qaydalaşdırılmış, nisbətən sabit dayanıqlı məcmusudur.